

GÖTEBORGS UNIVERSITET
PSYKOLOGISKA INSTITUTIONEN

”Kallar ni det här för en människa?”
- En intervjustudie om gömda flyktingars upplevelse av sig själva

Stella Händel och Helena Siewertz

Baserat på ett
examensarbete 30 poäng
Psykologprogrammet
Vårterminen 2010
Handledare: Eva Selander och
Inga Tidefors

Förord

Författarna vill framföra sin djupaste tacksamhet till alla er som har ställt upp och gjort studien möjlig. Speciellt vill vi tacka er som lät er intervjuas och delade med er av era erfarenheter och tankar – utan ert mod och öppenhet hade den här studien inte blivit av. Vi vill även tacka er på Rosengrenska stiftelsen som har förmedlat kontakter, bistått med lokaler och verkat motiverande för vårt arbete genom ert stora engagemang för gömda flyktingar. Vi vill också tacka er frivilligtolkar som ställt upp under intervjuerna.

”Kallar ni det här för en människa?”

- En intervjustudie om gömda flyktingars upplevelse av sig själva

Stella Händel och Helena Siewertz

Sammanfattning. Föreliggande uppsats undersöker hur upplevelsen av sig själv påverkades av att leva som gömd flykting i Sverige hos människor som i vuxen ålder flytt sina hemländer. Studien var kvalitativ och baserades på intervjuer med fem gömda flyktingar. Materialet analyserades med Templets Analysis. Identitet och exil belystes utifrån ett psykoanalytiskt perspektiv. I resultatet framkom tre huvudteman; 1. ”Att vara eller inte vara” som handlade om upplevelsen att inte erkännas som människa. 2. ”Att kunna vara den man är” som berörde (o)möjligheten att uttrycka vem man är. 3. ”Platsens betydelse” som handlade om vikten av att ha en plats, både i bemärkelsen av ett hem och som i en social tillhörighet. Slutligen diskuteras vilka konsekvenser de intervjuades situation hade på identiteten.

Föreliggande uppsats är en intervjustudie som undersökte hur gömda flyktingars upplevelse av sig själva påverkades av att leva i situationen som gömd. Nationalencyklopedins definition av en flykting är ”en person som lämnat sitt hemland och som inte kan återvända dit på grund av fruktan för förföljelse beroende på ras, nationalitet, tillhörighet till viss samhällsgrupp, religiös eller politisk uppfattning” (<http://www.ne.se/lang/flykting>). När någon lever som gömd har personen i regel fått avslag på sin asylansökan, men valt att stanna kvar i landet på grund av att ett återvändande till hemlandet är omöjligt.

Uppsatsens frågeställning var ”hur påverkas upplevelsen av sig själv av att leva som gömd flykting i Sverige, hos människor som i vuxen ålder flytt sina hemländer?”

Gruppen gömda flyktingar är en relativ stor grupp, som författarna ansåg behövde uppmärksammas i större utsträckning. Framför allt verkade situationen som gömds påverkan på individens upplevelse av sig själv och identiteten vara ett utforskat område, vilket gjorde frågeställningen relevant. Utifrån författarnas erfarenheter från att ha arbetat med flyktingar fanns en upplevelse av att gömda flyktingar är en utsatt grupp i samhället. Det fanns även en tanke att faktorer i de gömdas levnadsomständigheter skulle kunna förändras för att underlätta individernas vardag och minska de negativa konsekvenser som situationen som gömd kan ha på individen och hans/hennes upplevelse av sig själv.

Uppsatsen inleds med en redovisning av tidigare studier och sedan följer en beskrivning av gömda flyktingars situation för att skapa en bild av vad det innebär att leva som gömd. Som teoretisk utgångspunkt i uppsatsen användes framför allt psykodynamisk och psykoanalytisk litteratur. Vidare i uppsatsen följer en beskrivning av personlighetsstrukturens utveckling utifrån ett psykodynamiskt perspektiv varpå identitetsbegreppet förklaras. I uppsatsen används identitetsbegreppet för att förstå vad ”upplevelsen av sig själv” kan innebära och vilka olika aspekter upplevelsen av sig själv kan innehålla. Vidare redovisas texter om vad exilen innebär i psykologisk mening, samt hur exilsituationen kan påverka identiteten.

Tidigare studier

Författarna har i sina eftersökningar inte funnit någon studie som specifikt undersöker gömda flyktingars situation och dess påverkan på just identiteten eller upplevelsen av sig själv. Däremot finns angränsande studier som undersöker hur migration och exil kan påverka människor i ett bredare perspektiv och framför allt hur exilen påverkar migranters välmående och kan bidra till utvecklandet av symptom.

Walsh och Shulman (2007) beskrev i en studie hur människan i migration kan använda sig av försvarsmekanismen klyvning där personen kan komma att klyva sin tillhörighet och identitet i en del som tillhör hemlandet och en annan som tillhör det nya landet. Resultatet i studien visade att en för tidig anpassning till det nya landet kunde leda till en starkare symptomutveckling senare i livet, men att en tidig anpassning underlättade den första tiden i det nya landet.

Miller, Muzurovic, Worthington, Tipping och Goldman (2002) använde semistrukturerade intervjuer för att undersöka exilrelaterade stressorerers påverkan på flyktingars välmående. Social isolation, separation ifrån familjen, förlust av tillhörighet, förlust av viktiga livsprojekt och förlust av sociala roller visade sig vara de primära källorna till lidande för människor i exil.

Gömda flyktingars situation

Asylprocessen. När en individ kommer som flykting till Sverige eller annat europeiskt land, krävs att personen söker asyl i landet om han eller hon har för avsikt att stanna. Detta är en process där det många gånger kan ta mer än ett år innan ett slutgiltigt besked ges. Processen går i korthet till så att en ansökan om asyl lämnas till Migrationsverket som gör en snabb första utredning kring exempelvis personens härkomst, resväg till Sverige, familjeförhållanden och så vidare. I detta ingår ibland även ett språktest där den sökandes tal spelas in på band. Talet analyseras sedan av språkexperter för att på så sätt avgöra huruvida den sökande kommer från den plats han/hon utger sig komma ifrån.

Efter den initiala utredningen kan Migrationsverket besluta om avvisning med omedelbar verkställighet, om de anser att det är uppenbart att den sökande inte har asylskäl. Den sökande måste då genast lämna landet. I annat fall fortsätter Migrationsverket sin utredning, och den asylsökande får redogöra för sin situation och orsaken till att asyl söks. Ett annat viktigt inslag i ansökan är att styrka sin identitet, exempelvis genom identitetshandlingar från hemlandet. Migrationsverket beslutar sedan om den sökande har rätt till asyl i landet eller ej.

Får den sökande avslag kan beslutet överklagas till Migrationsdomstolen, och vidare till migrationsöverdomstolen vid avslag i den förra instansen. Får den sökande avslag i migrationsöverdomstolen måste han lämna Sverige. Om den sökande inte självmant lämnar landet ska Migrationsverket eller polisen se till att beslutet verkställs. Om Migrationsverket anser att det finns risk att den sökande kommer att hålla sig undan för att undvika att bli utvisad kan beslut tas om att hålla den sökande i förvar eller under uppsyn. Polisen har rätt att fråga personer de misstänker vistas illegalt i landet efter identitetshandlingar för att kunna identifiera och avvisa individer som lever illegalt i landet (FARR, 2007).

Gömda flyktingar. Gruppen illegala immigranter, så kallade ”gömda flyktingar”, utgörs av personer som sökt asyl i Sverige och fått avslag på sin ansökan samt immigranter som aldrig sökt asyl. Till den senare kategorin hör bland annat personer som kommit till Sverige för att arbeta utan arbetstillstånd, offer för trafficking och studenter vars visum expirerat. Ingen av dem har de erforderliga dokument som behövs för att bo i Sverige och vistas därför illegalt i landet (Läkare utan gränser, 2005). I förestående uppsats syftar termen gömnda flyktingar till personer som sökt asyl i Sverige och fått avslag på sin ansökan, men valt att stanna i Sverige illegalt.

Det är svårt att göra någon exakt uppskattning av antalet människor som lever i Sverige illegalt (Socialstyrelsen, hämtad 2009-02-11). I Sverige beräknas antalet illegala flyktingar utifrån antalet personer som fått avslag på sin asylansökan, men inte kunnat avvisas från landet. Rikspolisstyrelsen hade år 2005 15 000 personer i sitt register vilka fått avslag på sin ansökan och som tros leva kvar i Sverige som gömnda. Detta var en ökning med ca 5000 personer på ett halvt år, vilket var en tydlig trend under dessa år, då det skedde en kraftig ökning av antalet gömnda flyktingar i Sverige och övriga Europa.

2004 beräknades det komma mellan 120 000 - 500 000 personer utan nödvändiga papper till Europa varje år. Samtidigt som antalet gömnda flyktingar ökade i Europa blev bestämmelserna mot denna grupp allt mer restriktiva, och EU:s medlemsländer ansträngde sig för att minska den illegala invandringen (Läkare utan gränser, 2005).

Gömnda flyktingars rättigheter. Som gömd flykting i Sverige saknas många rättigheter. När det gäller vård har gömnda vuxna rätt till akut tandvård och akut sjukvård, men måste själva stå för den fullständiga kostnaden. Det finns även frivilligorganisationer som hjälper till att förmedla vård till gömnda flyktingar. Sjukvårdens och socialtjänstens sekretesslag omfattar alla, även gömnda flyktingar. Ett undantag finns dock för polisen; om polisen skulle fråga vårdpersonal specifikt efter en person så måste vårdpersonal svara ja eller nej på om personen finns där.

Vad gäller utbildning så har vuxna gömnda ingen rätt att delta i någon form av utbildning, men det finns inte heller något förbud mot att delta i folkhögskolekurser, studiecirklar, föreningsverksamhet eller liknande. Detta kan jämföras med asylsökande som har rätt till studier i svenska, vilket alltså inte gömnda flyktingar har.

Den som lever som gömd ingen rätt att arbeta. Utförs ändå arbete svart, har personen alltid rätt att få lön för det arbete som utförs enligt muntliga eller skriftliga avtal, men den gömde saknar anställningstrygghet och rätt till sjukpenning. Om den gömde arbetar finns även en risk att Skatteverket eller polisen gör en kontroll av arbetsplatsen kring huruvida de arbetande har arbetstillstånd, vilket kan leda till att den gömde upptäcks.

Asylsökande har rätt till kostnadsfritt boende på en mottagningsenhet eller till att ordna eget boende och får även visst ekonomiskt stöd från staten, vilket den gömde saknar rättigheter till (FARR, 2007).

Rosengrenska stiftelsen. Författarna har haft hjälp av Rosengrenska stiftelsen för att komma i kontakt med de gömnda flyktingar som intervjuats i studien. Rosengrenska stiftelsen är ett fristående nätverk som startades 1998 och samarbetar med bland annat Röda korset. De står bakom ”rätt till vård-initiativet”, som verkar för att gömnda flyktingar ska ha samma rätt till sjukvård som övrig befolkning. Rosengrenska är en

ideell verksamhet som även bistår gömda flyktingar med sjukvård via en klinik. Verksamheten har även en jourtelefon som hjälper gömda flyktingar att komma i kontakt med vårdgivare i eller utanför sjukvården.

Rosengrenska har tre mål med sin verksamhet – att avskaffa sig själva, då de anser att sjukvård inte ska behöva baseras på ideella krafter, bidra till att sprida kunskap om flyktingars situation samt att ge medicinsk hjälp till gömda flyktingar (<http://www3.rosengrenska.org/FaktaomRosengrenska.htm>).

PTSD. Många flyktingar har, innan de flytt sitt hemland eller under flykten, varit utsatta för traumatiska upplevelser. Post Traumatic Stress Disorder, förkortat PTSD, är en psykiatrisk diagnos som knyter individens lidande till en specifik traumatisk händelse. PTSD betraktas som en människas respons på en psykologiskt traumatisk händelse som är extremare än de situationer en människa i normalfallet upplever (Lundin, 1995).

Det kan vara svårt att urskilja vilka symptom hos en individ som är orsakade av traumatiska händelser som föregått flykten, det vill säga händelser i hemlandet, och symptom som uppkommit till följd av själva exilsituationen (Wilson, 2004). PTSD diagnostiseras efter ett inklusionskriterium – att individen ska ha upplevt ett hot eller trauma. Personen ska också visa följande tre symptomtyper under mer än en månad för att diagnostiseras med PTSD: *Intrusion*; ett ständigt återupplevande av traumat, exempelvis genom återkommande och påträngande minnesbilder eller drömmar. *Avoidance*; ständigt undvikande av stimuli som associeras med traumat, exempelvis undvikande av aktiviteter eller situationer som påminner om traumat. *Förhöjd arousal*; bestående tecken på överspändhet, så som svårigheter att somna, koncentrationssvårigheter och överdriven reaktion på yttre oväntade stimuli (Lundin, 1995).

Det finns risk att användandet av diagnosen PTSD gör att andra aspekter av flyktingens situation, både i den individuella upplevelsen av den traumatiska händelsen samt den nuvarande situationen, hamnar i skymundan. Genom att se diagnosen som en heltäckande förklaring till flyktingens problematik, slipper man erkänna konsekvenserna av själva exilsituationen och de komplikationer denna för med sig. Även om tidigare traumatiska händelser kan leda till PTSD, är det samtidigt viktigt att ta i beaktande hur flyktingskapet påverkar individens identitet, då aspekter av flyktingskapet i sig kan verka traumatiserande och på många sätt påverkar individens upplevelse av sig själv.

Ett av symptomen för PTSD är försämrad inlärningsförmåga. Detta innebär troligtvis en försämrad förmåga att lära sig ett nytt språk och nya sociala koder, vilket i sin tur försämrar förmågan att ta sig in i ett nytt samhälle. Detta kan även påverka individens syn på sig själv i stor utsträckning, eftersom inläringen och tankeverksamheten inte fungerar som i normalfallet (Lundin, 1995).

Personlighetsutveckling och identitet ur ett psykoanalytiskt perspektiv.

En människas personlighet eller identitet skapas under uppväxten och är betydande för människans upplevelse av sig själv. Som utgångspunkt för att förstå hur upplevelsen av sig själv grundläggs beskrivs i detta avsnitt personlighetsutvecklingen ur ett psykoanalytiskt perspektiv, där Freuds tankar utgör en startpunkt. En grundläggande

tanke inom freudiansk psykoanalytisk teoribildning är att det mänskliga subjektet är kluvet; det finns både en medveten, förmedveten och en omedveten del som bidrar till personligheten. Människans medvetande innehåller dels den medvetandeström av de varseblivningar och tankar vi har för tillfället och dels ett självmedvetande som möjliggör självreflektion. Medvetandet utmärks av en intentionalitet och av det som Freud kallar för sekundärprocess; en strävan efter förståelse, meningsskapande, kontinuitet och helhet. Det förmedvetna är alla tankar och minnen som lätt kan göras medvetna, men som inte är medvetna för tillfället. Det omedvetna beskrivs vara observerbart genom dess effekter på psyket; det som bryter igenom och skapar diskontinuiteter i medvetandets strävanden. I dynamisk förståelse utgörs det omedvetna av det som blivit bortträngt; impulser som strävat efter förverkligande eller andra erfarenheter som jagets försvarsmekanismer helt eller delvis förpassat till det omedvetna då de hotat att skapa olust (Karlsson, 2004).

Vidare beskrivs personligheten utgöras av instanserna detet, jaget och överjaget. Utvecklingsmässigt sett skapas personlighetsstrukturen genom en mängd identifikationer. Identifikation är en psykologisk process där subjektet assimilerar, genom att identifiera sig med, egenskaper och aspekter av en annan människa och formas efter dessa. Enligt Freud är inte identifikation enbart en psykisk mekanism bland andra, utan själva den process som konstituerar det mänskliga subjektet (Laplanche & Pontalis, 1973).

Nedan beskrivs subjektets tillblivelse och hur identifikationer bygger upp personligheten, framför allt utifrån Lacans psykoanalytiska tankegångar och genom återläsning av Freuds texter. Lacan talar om tre ordningar; det reala, det imaginära och det symboliska, vars närvaro den mänskliga subjektiva tillvaron är beroende av (Reeder, 1988). Vidare kommer Mahlers utvecklingspsykologiska tankar att tilläggas då hon talar om samma utvecklingsprocesser men i termer av separation-individuation. I de senare teoretiska resonemangen i uppsatsen kommer båda dessa sätt att begreppsliggöra den tidiga utvecklingen återkomma (Mangs & Martell, 1982).

Det imaginära; imaginär identifikation. Om hur livets början hos det nyfödda barnet upplevs kan vi inte veta, men i psykoanalytisk teori finns hypoteser som kan utgöra en hjälpsam tankemodell. Här finner vi idén om en ursprunglig enhet mellan barnet och dess primära omvårdare där dessa ingår i en totalitet och där barnet ännu inte kan skilja ut sig själv från sin omvärld. Förlusten av denna totalitet är ett faktum och utgör ett trauma som kommer att märka individen och vidare kommer subjektet hädanefter att försöka återupprätta enheten med primärojektet (Reeder, 1988).

Den tidiga jagbildningen inleds i det Lacan (1953) kallar spegelstadiet när barnet är runt 6 månader (Reeder, 1988). Lacan använder metaforen om barnet som ser sig själv i spegeln och för första gången känner igen sig själv. Ur en kaosartad bakgrund där barnet närmast upplever kroppen som fragmenterad och driftsstyrd kan det för första gången i triumf se bilden av en hel kropp; en gestalt och därmed finns möjligheten att föregripa psykisk och kroppslig integrering. Subjektet skapar genom en mängd identifikationer med de(n) andra ett sammanhängande, avskilt och självmedvetet jag.

Lacan stödjer sig på Freud när han använder löken som en tankemodell över hur jaget byggs upp av lager på lager av identifikationer. I och med spegelstadiet har individen inrättats i den imaginära ordningen som kommer att finnas närvarande genom hela livet, och kan kallas ett jagets ordning som strävar efter identifikation och till att skapa sammanhang; att bli någon och få bekräftelse på sin existens (Reeder, 1994). Det

imaginära utmärks också av den dyadiska och narcissistiska relationen till den andre. Den imaginära identifikationen bygger på att känna igen sig, på likhet och på imitation; ett samman-görande. Det är en identifikation med bilden av det som vi skulle vilja vara, en bild där vi framstår som älskvärda; och så konstitueras idealjaget. Idealjaget är således en narcissistisk formation; det vill säga förälskelsen i bilden av sig själv. Denna primära identifikation ligger till grund för, eller som modell till senare, sekundära identifikationer (Reeder, 1988; Zizek, 2008).

Den imaginära identifikationsprocessen innebär dock oundvikligen en själv-alienation eftersom subjektet identifierar sig med *bilden* av sig själv, inte med sig själv exakt, det vill säga med en bild som förmedlas utifrån. Identifikation och alienation går hand i hand (Reeder 1988). En klyvning uppstår mellan subjektet och subjektets bild av sig själv; jaget som skapas i det imaginära, skapas nästan som ett (kärleks)objekt i subjektet. Denna alienation är ett grundläggande bristtillstånd som Lacan kallar för den första klyvningen i subjektet. Men jaget uppfattar sig självt som enhetligt och erkänner inte denna klyvning på grund av jagets inneboende strävan efter att skapa helhet, sammanhang och självförståelse; denna brist skyls över i det imaginära. Den imaginära kunskap subjektet har om sig själv och om omvärlden är alltid byggd på en viss grad av misskännande; jagets strävan efter att förstå sig själv, hänga ihop relativt logiskt och vara i kontroll över sina handlingar förbiser det omedvetna och det omedvetnas inblandning i existensen. Men behovet av en sådan stabil helhet, en kontinuitet, en sammanhållen identitet och en intrapsykisk och mellanmänsklig jämvikt kan ses som en viktig överlevnadsaspekt (Haugsgjerd, 1989; Reeder, 1994). Freud (1926) skriver att jagets differentiering är ett steg mot självbevarelse. Spegelstadiet planterar föreställningen om att kunna vara hel och komplett och ger upplevelsen av att vara identisk med sig själv (Vanheule & Verhaeghe, 2009).

Den symboliska ordningen; symbolisk identifikation. Den symboliska ordningen kan beskrivas som språkets, kulturens och lagens ordning (Reeder, 1994). Språket är något redan existerande som barnet föds in i och innesluts i (Lacan, 1957). Den symboliska ordningen är i grunden intersubjektiv och det är en ordning som människan måste underordna sig för att kunna träda in i och bli en del av. Vidare utmärks inträdet i den symboliska gemenskapen av övergången från ett dyadiskt relaterande till ett triadiskt, eller i det som också kallas för en oidipal struktur. Barnet introduceras till världen utanför den symbiotiska relationen med föräldern. Individens skrivs in i en historia, ges en egen plats i familjen, i kulturen och i den sociala gemenskapen och blir någon särskild. Det mest centrala i lagen är incesttabu eller lagen om exogami, att behöva söka sig utanför familjen för att finna ett kärleksobjekt. Vidare innebär lagens ordning sociala föreskrifter kring vad som är möjligt/omöjligt angående till exempel umgänge, begärsuttryck, rättigheter/skyldigheter med mera (Reeder, 1988). I Oidipuskomplexet sker också en sekundär identifikation med föräldrarna där könsidentiteten etableras (Lacan, 1957). Inträdet i den symboliska ordningen får betydande konsekvenser för psykets konstitution då det omedvetna-medvetna systemet konstitueras, med bortträngningsmekanismen som central förbindelse mellan dessa system (Evans, 1996).

I mer utvecklingspsykologiska termer kan sägas att dyaden med modern bryts genom en naturlig separationsprocess eftersom moderns begär också riktar sig bortom barnet till något annat utanför barn-mor-relationen. Barnets krav på behovstillfredsställelse kan inte helt uppfyllas; föräldern är inte alltid närvarande eller

förstår inte fullt ut vad barnet önskar. Istället måste barnet avstå från omedelbar tillfredsställelse. Den frustration som kommer av detta kan hanteras allt bättre av barnet genom den gradvisa framväxten av en inre psykisk struktur; genom att symbolisera, det vill säga skapa inre psykiska representationer som till exempel ord eller bilder, ersätts frånvaro av närvaro och ger barnet möjlighet till att själv bära det saknade. Denna framväxt sker i samspel med föräldern som både omvårdar och hjälper barnet till symbolisering. Samtidigt som barnet utvecklas till att bli en talande varelse föds det omedvetna subjektet, eftersom allt som upplevs och önskas inte kan artikuleras; det finns alltid en oåtkomlig rest kvar. Det mänskliga subjektet är således ett kluvet subjekt. Språket kan sägas döma människan till ett främlingskap; det skiljer subjektet från grunden i sin existens och skapar en 'vara-brist' (Reeder, 1988). Dels uppkommer en brist eftersom vi bara kan uttrycka oss genom språket med dess inneboende begränsningar till vad som kan uttryckas, men ger oss samtidigt möjlighet till det sociala livet. Att växa upp i olika kulturer med olika språk och möjligheter till symboliska uttryck får alltså konsekvenser på subjektets konstituerande (Reeder, 1994). Dels avskiljs subjektet också från det som Lacan kallar för det reala; från den osymboliserade, omedelbara verkligheten, från kroppen. Hädanefter upplever individen verkligheten med de symboliska och imaginära medel som står individen till hands (Reeder, 1988).

Medan den första känslan av en identitet växer fram i spegelstadiet som ett svar på en kaosartad, driftsfylld bakgrund, kommer vidare identifikationer medieras symboliskt och vara sammanknutet med relationen till den andre i mer strukturell, symbolisk mening. Lacan lyfter fram begäret som en drivkraft i utvecklingen. Barnet uppfattar mer eller mindre medvetet ett begär från den andre; att den andre vill barnet något, men vad det är den andre begär utgör en frustrerande gåta som barnet aktivt försöker svara på. Genom att producera svar på frågan "vem är jag?" skapas jagidealet som en lösning på vem man är. Jagidealet byggs upp av symboliska element, då det sker en identifikation med egenskaper som fångar subjektets uppmärksamhet och som uppfattas vara identiskt med det som den andre begär (Vanheule & Verhaeghe, 2009). Symboliska identifikationer är knutet till den plats utifrån vilken vi beskådas; från var vi ser på oss själva så att vi kan framstå som älskvärda (Zizek, 2008). Resultatet av subjektets identifikationer bildar inte nödvändigtvis en harmonisk, sammanhängande enhet. I jagidealet samlas identifikationer med olika och kanske motstridiga ideal och även överjagets många krav kan stå i konflikt med varandra. Jagidealet utgör också en referenspunkt utifrån vilken jaget kan utvärdera sina prestationer (Laplanche & Pontalis, 1973) och ger också möjlighet till att förstå vem man är eller vem man vill vara samt till att få bekräftelse. Det realas register finns alltid kvar som en traumatisk kärna i form av det som inte kan speglas eller representeras och som kommer att störa identitetens symboliska och imaginära element som bygger upp identitetens självrepresentationer (Vanheule & Verhaeghe, 2009).

Genom mer symboliska identifikationer i oidipuskomplexet bildas i personlighetsstrukturen också överjaget. Överjaget innehåller lagen och förbudet mot att överträda lagen. Överjaget skapas också genom identifikationen med föräldrarna, eller snarare det de representerar; en identifikation med föräldrarnas överjag. På så sätt förs värderingar och föreskrifter vidare mellan generationer när barnet internaliserar dessa. Överjaget modifieras också vidare genom kulturella och sociala normer (Laplanche & Pontalis, 1973).

Om separation-individuation. Mahler beskriver utvecklingen i termer av individuation och separation från det ursprungliga symbiotiska förhållandet till modern, eller föräldern (Mangs & Martell, 1982). Separationen innebär att barnet genom att frigöra sig från modern och skapa egna gränser inser sin särskildhet – ”jag är en separat individ”. Individuationen innebär att barnet upplever och minns, och tar till sig egenskaper från omgivningen och viktiga personer i den, vilket leder till en känsla av att vara unik - ”jag är någon viss”. Denna process delar Mahler in i fyra faser: differentiering, övning, närmande och ökad själv- och objektkonstans. Differentieringen innebär att symbiosen med modern bryts, vilket kan ses som en psykisk födelse. Barnet undersöker sin omgivning aktivt och börjar kunna skilja mellan olika objekt. I övningsfasen testar barnet sin nya särskildhet genom att lämna och återkomma till modern. Modern används som en trygg bas från vilken expeditioner utgår och till vilken barnet återvänder vid behov. Närmandefasen innebär att barnet är mer aktivt och på en högre psykisk nivå söker sig till modern. Barnet försöker på olika sätt minska känslan av avståndet mellan sig själv och modern, bland annat genom att ta med sig bekanta föremål. Barnet blir nu mer oroligt över att förlora objektet eller dess kärlek och kan också tveka att lämna modern och att ta in nya intryck från omgivningen. I den sista fasen mot en ökad själv- och objektkonstans utvecklar barnet förmågan att bevara en psykisk representation av sig själv och andra. Bilden av modern kan framkallas ur minnet, vilket gör att barnet klarar att vara ifrån modern längre tider och kan bevara positiva laddningar till denna representation.

I samband med en ökad objektkonstans skapas även en mer stabil självrepresentation. Ett tecken på att objektkonstans är uppnådd är när barnet inte längre behöver klyva motsägande känslor mot ett objekt, utan kan rikta både ilska och kärlek mot samma objekt. Självrepresentationer byggs upp av olika fragment som sammanfogas till en mer enhetlig bild och till en jagupplevelse. Dessa representationer är framförallt baserade på uppfattningar om kroppen men efter hand kommer även prestationer och erfarenheter att rymmas i självbilden. Självbilden består inte av en enda representation, utan flera representationer som sammanfogas i en komplicerad process. Självbilden byggs upp och påverkas av hur vi upplever att andra ser på oss och speglar oss (Mangs & Martell, 1986).

Erikson menar att själva identitetsformationen kan starta först när barnet slutar söka identifikationsobjekt och istället börjar selektera mellan de befintliga identifikationerna och assimilera dessa i sin identitet. Denna process är beroende av att det finns en miljö som identifierar och känner igen den unge som någon som var tvungen att bli på det sätt han blivit. Detta innebär att en ny intrapsykisk struktur växer fram inom individen, en struktur som är mer än bara summan av de tidigare identifikationerna (Kroger, 1995).

Identitet

Det finns många sätt att närma sig begreppet identitet, men en inledande definition skulle ha att göra med upplevelsen att vara densamma över tid och förändrade omständigheter (Kroger, 2000).

Vanheule och Verhaeghe (2009) menar utifrån en läsning av Lacan att mekanismen identifikation resulterar i upplevelsen av en identitet; att uppleva sig som sig själv. Identiteten är svaret på frågan ”vem är jag?”, och genom livet producerar

individens svar på denna fråga. Identiteten kan ur det här perspektivet närmast beskrivas som en process.

Det är främst Erik Eriksson som vidareutvecklat identitetsbegreppet (Mangs & Martell, 1995). Erik Eriksson var student hos Freud och beskrev identiteten som något som innehöll en känsla av att vara sig själv och densamma över tid; att det finns en upplevelse av att vara samma individ oberoende av plats och situation. Dessutom ansåg Erikson att denna likhet och helhet även upplevs av andra personer i omgivningen (Kroger, 2000). Överlag betonas relationerna till andra människor och till gruppen som något av fundamental betydelse för identitetens utveckling (Grinberg & Grinberg, 1989).

Även Grinberg och Grinberg (1989) beskriver utifrån ett psykoanalytiskt perspektiv hur grunden för en individs identitet fundamentalt innebär en känslomässig upplevelse av att vara densamma och kunna behålla en sådan stabilitet genom livets förändringar. Tre aspekter lyfts fram av Grinberg och Grinberg för att beskriva det som tillsammans i interaktion skapar känslan av en identitet; spatial integration, temporal integration och social integration.

Den spatiala integrationen innefattar relationer mellan olika delar av självet, inklusive kroppen, och ger individen en känsla av sammanhållning i sin identitet. Denna spatiala integration och sammanhållning innebär också att individen kan skilja mellan själv och icke-själv, den ger en känsla av individuation där individen kan jämföra sig och kontrastera sig mot andra objekt och människor.

Temporal integration sammanbinder olika representationer av självet över tid och erbjuder individen kontinuitet i sin identitet. Individen får då en känsla av att vara densamma över tid.

Social integration har att göra med relationen mellan aspekter av självet och aspekter av objekt genom identifikation och igenkännande. Detta ger individen en känsla av att höra till; att höra till en grupp som bekräftar den egna existensen.

Sociokulturell ansats till identitet. Andra författare, så som Mead, Gergen och Shotter, lyfter fram den kulturella kontext individen lever i och hur identiteten är ett resultat av denna (refererad till i Kroger, 2000). Varje kultur innehåller begränsningar och möjligheter till vissa uttryck. Mead menar att en individ definierar sig själv beroende av hur han upplever att andra bemöter och svarar på honom och att upplevelsen av sig själv är en reflektion av personens sociala erfarenheter. Detta ger implikationer på att en individs identitet potentiellt kan förändras när individen byter miljö och kulturell kontext. En upplevd stabilitet i identiteten är, enligt detta synsätt, trolig endast då individen lever i en oföränderlig kontext där individen inte får konfliktfyllda budskap om vem han är eller bör vara från signifikanta andra.

Erik Eriksson menar att identiteten formas genom ett samspel mellan individen och miljön. Det finns enligt Erikson tre faktorer som samverkar i formandet av en identitet; individens biologiska förutsättningar, unika psykologiska behov, önskningar och försvar samt den kulturella miljö där individen lever. Den kulturella miljön avgör i viss utsträckning vilka behov och intressen som får lov att komma till uttryck. Enligt Erikson skapas en balanserad identitet genom att individen finner sociala roller och platser inom kulturen vilka passar hennes biologiska och psykologiska kapacitet och intresse. En viktig del av rollsökandet sker under tonåren, men identiteten förändras och formas under hela livet beroende på hur de biologiska, psykologiska och kulturella förutsättningarna förändras.

Exil

Exilens situation. Jean-Luc Nancy (2004) undersöker människans existens så som en exil. Nancy skriver att exilen vanligtvis förstås som "...en rörelse där man träder ut från det egna: från den egna platsen /.../ från det egna varat, från tillhörigheten i alla dess avseenden, alltså ut från den egna platsen även som födelseplats, som nationell plats, som familjens plats, som platsen för närvaron av det egna i allmänhet" (s 58), och utifrån detta sammanfattas exilfrågan till frågan om utträdet ifrån det egna.

Etymologiskt härstammar ordet exil från *ex* –utsida och *il* -plats; den som lämnar eller utträder, alltså ett uppbrott och en rörelse ifrån något. Som tidigare antytts finns i psykoanalytisk bemärkelse exilen som en ofrånkomlig livserfarenhet hos alla människor, där återvändandet till något ursprungligt alltid finns närvarande som en fantasi. Frågan om exilen är således knuten dels till en förlust och dels till återvändandet, återvändandet till den traumatiska förlusten och drömmen om att upphäva densamma (Azar, 2005; Benslama, 2004; Nancy, 2004).

Orden "existens" och "exil" är praktiskt taget synonyma (Benslama, 2004). Det mänskliga varat såsom i exil är en vedertagen tankefigur i bland annat västerländsk tradition; människans förvisning ur paradiset och där hennes existens betraktas som en passage som förbereder ett återvändande känns igen från grekisk-judisk-kristen tradition (Nancy, 2004). Vidare finner vi idéer i vår kulturhistoria om den civiliserade, konstlade människans exil eller förlust av sin ursprungliga, naturliga mänsklighet; den vuxna människans exil från sin egen barndom; subjektets splittring i att vara i exil från sig själv när språket skiljer oss från vår omedelbarhet (Azar, 2005).

Exilens fråga lyfts också av Benslama (2004), som beskriver exilen som subjektets upplevelse eller erfarenhet av att vara utan en plats och betonar upplevelsen av att ha trätt ur sin ursprungsmiljö och utträdet konsekvenser för subjektet. Platsen som lämnas innefattar mer än själva den hembygd eller nation som bebotts, utan det är snarast platsen så som den finns representerad hos individen som åsyftas. Individen lämnar sin kultur; ett brott med det gemensamma.

Jean Améry (2005) ställer frågan om hur mycket hembygd en människa behöver, och svarar: "desto mer, ju mindre hon kan bära med sig därifrån" (s. 34). För Améry betyder hembygd i psykologisk bemärkelse innerst säkerhet; vårt modersmål och vår hembygdsvärld växer in i oss när vi tar yttervärlden i besittning, som växer in i vår personlighet och är det vi blir förtrogna med och som garanterar oss säkerhet. Denna hembygdens säkerhet innebär att vara bekant med, att ha en grundläggande tilltro, att känna igen sig, och utan detta uppstår förvirring, förstörelse och brist på sammanhang. Kanske är det utifrån hembygdens psykologiska innebörd man ska förstå Améry när han skriver: "man måste ha en hembygd för att inte längre behöva den" (s. 35). Han beskriver också utifrån egen erfarenhet om hur hemsjukan kan verka självförfrämmande och om det förflutnas närvaros betydelse för människan för att inte förlora jaget. I exilen finns också frågan om att finna en ny hembygd i det nya landet – finns en sådan att finna?

Julia Kristeva (1988/1997) undersöker främlingskapets historia i sin bok "*Främlingar för oss själva*". Främlingen definieras som ett negativ, en motsats till något annat; den som inte tillhör gruppen. Något gemensamt för människor i exil från sitt hemland är främlingskapet i det nya landet. I modern historia i och med upprättandet av nationalstaten ges främlingen en definition som den som inte tillhör den stat vi befinner oss i och därför inte åtnjuter samma medborgarskap. Kristeva beskriver hur

medborgarskapet knyts till att vara människa i en betydelse; den som inte är medborgare i en stat har inte samma rättigheter och blir inte heller fullt ut människa, utan ställs utanför. Detta kan ses i skillnaden mellan medborgerliga och mänskliga rättigheter, där medborgaren har mer ”rätt” än icke-medborgaren som därigenom blir mindre ’människa’.

Faktorer som påverkar de psykologiska konsekvenserna av exilen. Enligt Grinberg och Grinberg (1989) kan exilen ses som ett trauma. Traumat kan utgöras av en enskild händelse eller flera på varandra följande trauman, där exilen ofta är av den typen som innehåller flera ackumulerade trauman. Denna typ av trauma är inte alltid synliga utåt, men effekterna av dem är djupa och långvariga. Kriser, oavsett om de är orsakade av inre eller yttre faktorer, är övergångsperioder som innehåller möjligheten till utveckling, samtidigt som de innebär en ökad känslighet för psykisk sjukdom. Ett trauma är i psykoanalytisk teoribildning när individen utsätts för en övermäktig händelse som personen för tillfället inte har kapacitet till att hantera på ett adekvat sätt, och som då kan ge långvariga effekter på psykets organisation (Laplanche & Pontalis, 1973). Freud (1937) lyfter fram traumat dels i utvecklingspsykologisk kontext, när det lilla barnet som ännu har en omogen jagorganisation inte klarar att hantera allt för tidiga övermäktiga händelser, och dels att även en mogen jagorganisation kan drabbas av trauman om en händelse är tillräckligt stark. En viktig poäng är att tidiga trauman ger en sårbarhet för senare trauman och påverkar vilken möjlighet individen har att hantera dessa.

Flera faktorer påverkar på vilket sätt exilen blir ett trauma för individen. Inverkan av exilen samt hur tillvaron i det nya landet upplevs beror till en viss del på hur separationen från hemlandet har gått till; om hemlandet har lämnats genom flykt eller genom frivillig migration. Som immigrant flyttar man ofta mot ett mål – ett uppfyllande av en dröm som inte kan bli verklighet i den nuvarande situationen, medan man som flykting snarare flyttar från något. Detta påverkar ofta på vilket sätt platsen lämnas – överlagt och planerat eller i all hast, vilket inverkar på faktorer som möjligheten att ta avsked och att föra med sig gamla tillhörigheter till det nya landet (Miller et al., 2002).

Individens kapacitet att hantera separationer och förluster tidigare i livet påverkar hur väl den faktiska förlusten av hemlandet kan hanteras. Det har även betydelse huruvida migrationen är permanent eller temporär och om hemlandet kan besökas eller inte, vilket kanske är den största skillnaden mellan migration och flykt (Akhtar, 1995). Andra faktorer som är av betydelse är i vilken ålder hemlandet har lämnats, det vill säga hur mycket av individens historia som måste lämnas och hur mycket framtid som finns i det nya landet (Grinberg & Grinberg, 1989), om trauma har inträffat innan exilen, i vilken utsträckning individen kan behålla någon viktig roll som innehafts i hemlandet som i så fall skulle kunna innebära en möjlighet till en viss kontinuitet, hur den nya kulturen tar emot migranten, med vilka känslor hon/han bemöts, samt hur stor kulturell skillnad det är mellan det nya och det gamla landet (Benslama, 2004).

Benslama (2004) visar hur frågan om exilen gestaltar sig som en psykologisk, klinisk fråga, genom att lyfta fram tre punkter: exilen som en klinisk problematik, exilen som arv och exilen som konfliktualitet. Frågor som kommer upp i kliniska sammanhang och som kan behöva bearbetas är; frågor kring skuld över att ha lämnat sitt hemland,

och som tidigare nämnts; omständigheterna kring avresan med dess konsekvenser för individen av att bli uppryckt från sitt sammanhang och i detta avvisa en del av sig själv.

Brottet med och förlusten av det gemensamma; att i exil inte befinna sig i samhället i politisk mening men också att lämna sin historia i en annan mening är viktiga frågor i det kliniska sammanhanget. Exilen innebär också överföringen av en kropp som väcker upp frågor kring födelse, död och att födas på nytt; till exempel aktualiseras frågan om var man ska begravas.

Exilen som arv blir aktuell där barn till föräldrar i exil kan komma att bära föräldrarnas obearbetade exiltrauma. Exilen som konflikthet blir tydlig i individens ambivalens mellan samtida krav på tillhörighet och exklusion mellan gamla och nya symboliska system och ger individen en omöjlig eller konfliktfylld identitet.

Kliniskt belyser Benslama flera bearbetningsprocesser som kommer ur exilen, där vi minns att exilen är upplevelsen av att vara utan en plats, platsen så som representerad, och individen i exil behöver ledas till ett arbete som handlar om rekonstruktion och återupptäckt av själva platsen. Denna rekonstruktionsprocess innehåller en slags dekonstruktion och ett översättningsarbete av individens ursprung till det nya språket. En annan process gäller placeringen i den nya symboliska ordningen; i en ny gemenskap. Hur mycket är utbytbart, översättbart och erkänns från den ursprungliga symboliska ordningen i den nya? Att vara i position som främling innebär också nya bearbetningsprocesser kring sin relation eller jagets relation till den andre. Ytterligare en process är den att bli bofast. Benslama lyfter frågan om hur individen i exils förmåga att bo påverkas. Många finner det svårt att bli bofast i det nya landet och om det skulle finnas möjlighet för ett återvändande till hemlandet kan man finna det svårt att bo även där.

Exil och identitet

Att flytta eller fly från ett land till ett annat får komplexa psykosociala effekter och varaktig påverkan på en människas upplevelse av sig själv. Att möta en annorlunda och oförutsägbar miljö utmanar människans psykiska strukturs stabilitet. Immigranten möter ett nytt språk, en ny oförvärvad historia, främmande mat, ett annorlunda politiskt läge, okända kulturella förebilder, obekanta landskapsbilder och så vidare. Samtidigt som detta innebär stora påfrestningar erbjuds även nya möjligheter och nya sätt för personen att komma till uttryck eftersom det finns nya förebilder, ideal och överjagsföreskrifter (Akhtar, 1995).

Som beskrivits tidigare kan exilens konsekvenser te sig väldigt olika för olika personer beroende på individens specifika historia, men det går ändå att skönja gemensamma grundläggande processer i hur identiteten berörs under exil. Grinberg och Grinberg (1989) visar hur de tre aspekterna av identiteten; den spatials, den temporala och den sociala, alla berörs av att leva i exil. Akhtar (1995) lyfter fram hur lämnandet av det tidigare bekanta och inträdandet i en ny social och kulturell miljö kan väcka upp känslor och konflikter från individens tidiga separations- individuationsprocess och tonårens andra individuationsprocess. Situationen som immigranten hamnar i benämns här som en tredje individuation vilket innebär en reorganisation av identiteten, där identiteten eller psykets strukturering för den vuxne immigranten sedan tidigare antas ha grundlagts.

Nedan redogörs för hur de spatiala, temporala och sociala aspekterna berörs av exilen enligt Grinberg och Grinberg (1989) med tillägg av Akhtars (1995) begrepp 'den tredje individueringen'.

Den spatiala aspekten. Förmågan att behålla en sammanhållen identitet utsätts för påfrestningar i exil. I mötet med en ny kultur kan primitiv ångest uppväckas; dels rädslan att bli för uppslukad av det nya och samtidigt rädslan att splittras. Det finns en konflikt mellan att vilja assimilera sig, behovet att tillhöra för att inte hamna utanför, och mellan den samtida önskan att fortsätta vara annorlunda och unik i den bemärkelsen att kunna känna sig som samma person som den man var i sitt hemland. I extrema fall gör dessa konflikter att blir det svårt att binda ihop olika delar av självet och dess olika viljor, vilket kan få som följd en känsla av alienation. Det är känslan av individuation eller frågan "vem är jag?" som påverkas mest i spatial bemärkelse (Grinberg & Grinberg, 1989).

Akhtar (1995) beskriver också hur olika viljor splittrar individen. Individen i exil reagerar ofta initialt med regression, där klyvning blir det dominerande försvaret. Den drastiska förändringen i den yttre miljön sätter jagets adaptiva förmågor på prov, till följd av tryck från både yttre och inre krafter. Klyvningen innebär bland annat en klyvning av jaget, som då uppdelas i två självrepresentationer. Den ena bilden förknippas enbart med ursprungslandet/folket medan den andra enbart står för den nya framväxande identiteten, så som exempelvis "svensk". Immigranten pendlar till en början mellan dessa båda självrepresentationer och håller dem starkt åtskiljda. Om avståndet till dessa olika representationer inte lyckas kompromissas får det allvarliga konsekvenser för identiteten och kan leda till antingen 'etnocentriskt tillbakadragande' eller 'kontrafobisk assimilation'. Detta innebär att individen utvecklar en idealiserad syn på den gamla kulturen och ett fasthållande vid allt denna står för, respektive ett obearbetat inkorporerande av den nya kulturen, där individen lever som att hon inte har någon historia. Ofta sker en skenbar anpassning till den nya kulturen, vilken grundar sig på klyvning av självet, där ett sant och ett falskt själv utvecklas.

Klyvningen kan även gälla bilden av de två länderna, en uppdelning i svart-vittänkande där hemlandet idealiseras och det nya landet nedvärderas, eller omvänt. Dessa idealiseringar kan även pendla (Akhtar, 1995; Walsch & Shulman, 2007). Klyvningen kan även ha konsekvenser bland mer utvecklade försvar och högre konflikter, till exempel oidipala fantasier, där hemlandet kan komma att representera modern och det nya landet fadern. Vid en lyckad lösning av dessa konflikter skapas en sammanbunden identitet där en syntes mellan de olika representationerna av självet och de båda länderna binds samman och inte längre behöver hållas isär. För att detta ska ske krävs att individen har fått erfarenhet av att vara tillräcklig i sin nya miljö (Akhtar, 1995).

Den temporala aspekten. Förmågan att känna kontinuitet i sin identitet över tid påverkas också av exilen (Grinberg & Grinberg, 1989). Flytten från ett land till ett annat kan medföra att immigranten skapar en känsla av rotlöshet i tiden (Akhtar, 1995). När den temporala integrationen störs kan det manifesteras sig i minnet genom att gamla händelser blandas ihop med nuvarande, vilket kan visa sig exempelvis i felsägningar i mild variant. Immigranten kan ha ett behov av att omge sig med signifikanta och bekanta objekt, som bevis för sin historia, för att skapa en känsla av kontinuitet när denne befinner sig på en plats utan rötter, utan historia, utan äldre generationer och utan

personliga minnen. Detta underlättar också bärandet av den sorg det innebär att lämna sitt hemland (Grinberg & Grinberg, 1989).

I och med förlusten av hemlandet och den återupplevda ursprungliga separationen möter immigranten ofta en smärta som kan medföra att de förlorade objekten laddas (Akhtar, 1995). Detta innebär att immigrantens förflutna idealiseras och livet snarast levs i det förgångna, varpå alla starka känslor förbihålls de tidigare objekten (Akhtar, 1995; Bustos, 1995). Hemlandet får symbolisera paradiset, där livet levdes problemfritt. Immigranten kan även bära på en önskan att en dag återvända till hemlandet, för att leva sina sista dagar eller för att begravas där, vilket kan medföra att framtiden idealiseras och även i detta fall förlorar nuet betydelse. Det blir svårt att leva i den tillvaro man befinner sig i, och det är som om livet levs någon annanstans.

Fantasin om återförenandet med hemlandet innehåller även en ontogenetiskt tidigare fråga, då barnet sörjde lämnandet av modern och den ursprungliga symbiotiska relationen, och tvingades bli medveten om sexuella skillnader och oedipala gränser/förbud. Drömmen om återvändandet till hemlandet kan därför ses innehålla omedvetna önsknings om att återgå till symbiosen med modern och det preoedipala stadiet. För att immigranten ska kunna leva i nuet krävs att de förlorade objekten deidealiseras och förlorar en del av sin laddning. Objekten ska dock inte glömmas, utan enbart delvis urladdas, så att det ständigt finns en koppling mellan dåtid, nutid och framtid.

Att befinna sig långt ifrån sitt hemland kan liknas vid situationen när det lilla barnet är för långt ifrån sin mor under så lång tid att den symbiotiska relationen med modern bryts. Detta innebär att jaget förlorar det stöd det i vanliga fall har från den välbekanta miljön, som i det omedvetna kan fungera som en förlängning av modern, vilket skapar en känsla av otrygghet. För att återupprätta dessa jag-stödande funktioner kan immigranten söka sig till miljöer som påminner om hemlandet, och hela livet kan bli ett försök att symboliskt återupprätta hemlandet. Immigranten försöker också ofta upprätthålla bandet mellan sig själv och hemlandet. Genom att exempelvis hålla kontakten med vänner och släktingar i hemlandet, att knyta kontakter med landsmän även i det nya landet och att lyssna på musik från hemlandet, skapar sig personen en form av övergångsobjekt som kan hjälpa till att minska upplevelsen av avståndet till hemlandet (Akhtar, 1995).

Den sociala aspekten. Denna aspekt av identiteten är den som i störst utsträckning kan påverkas av livet i exil, eftersom det är just omgivning och människor som är nya, okända och främmande för immigranten. Samspelet med andra människor är av fundamental betydelse för identitetens utveckling och bevarande. Personen har i varierande grad förlorat den roll denne hade i sitt förra samhälle, exempelvis som familjemedlem, yrkesutövare och i sin umgängeskrets. När den sociala integrationen störs på detta vis blir följden en känsla av främlingskap då man inte har möjlighet att tillhöra någon grupp som kan bekräfta ens existens; bekräfta den man upplever att man är, vill vara eller var tidigare (Grinberg & Grinberg, 1989). Individens saknar en historisk koppling till den nya omgivningen och människorna i den. Uteslutandet ur gemenskapen och landet kan påverka individens sätt att förhålla sig till frågor som berör intimitet och närhet (Bustos, 1995).

Immigranten klyvs ofta till en början av ett mitt- eller ditt-tänkande där seder, vanor, språk och mat i det nya landet inte kan accepteras som något gemensamt, utan där personen hamnar utanför. För att uppnå en känsla av gemenskap och tillhörighet

måste denna klyvning överkommas. Ett sätt detta kan ske på är genom att ta del av det nya landets kultur, där framför allt språket är av betydelse. Att ta del av ett gemensamt språk skapar en känsla av tillhörighet (Akhtar, 1995).

Gömdas specifika situation. Som gömd flykting eller som asylsökande tillkommer ett antal aspekter av exilen som påverkar individens identitet. Asylprocessens neutrala och ifrågasättande behandling av flyktingar kan påverka känslan av att vara unik och igenkänd som en egen individ. Denna identitetsförlust kan förstärkas av att majoritetsbefolkningen tillskriver flyktingen attribut som många gånger bygger på fördomar och schablonartade uppfattningar och inte på den enskilda individens egenskaper (Bustos, 1995).

Då tillvaron som gömd är instabil och då det ofta förekommer en känsla av att vistelsen i landet är tillfällig, upphör individen att försöka att återupprätta sina tidigare sociala och professionella roller. Det faktum att flyktingen ofta tvingas att arbeta inom helt nya områden än de i sitt hemland och ofta blir ekonomiskt beroende av andra, kan skapa en känsla av depersonalisering. Den enda möjliga identiteten är den av exil (Grinberg & Grinberg, 1989).

Språk och exil. Språket, eller den symboliska ordningen, har en stark sammanbundenhet med personlighetsutvecklingen och identiteten som redogjorts för tidigare. Språket påverkar och formar vilka möjligheter och begränsningar vi som människor har att skapa, ha kunskap om, uttrycka och uppfatta verkligheten samt oss själva och utgör ett grundläggande stöd för identiteten. Språket är också det fält människan är utlämnad till att använda sig av för att kommunicera med andra och kunna uttrycka sina behov (Grinberg & Grinberg, 1989; Reeder, 1988).

I ljust av separations- individuationsprocessen har språket en viktig roll i skapandet av representationer av den egna personen, så som någon separat från andra representationer av personer och objekt och har alltså stor betydelse för forandet av en själv-identitet. Språket är viktigt för att ge individen en känsla av att kunna hantera sin omgivning och erbjuder en möjlighet att bearbeta separation och förlust (Mangs & Martell, 1982).

Mötet med ett nytt språk aktiverar inte bara känslor från den tidiga individuationsprocessen (Mirsky, 1991), utan också ifrån barndomens frustrationer av att försöka förstå sin omvärld samt göra sig förstådd genom de strävanden att dela med sig av sina upplevelser och uttrycka sina behov till andra med de misslyckanden det ofta innebär (Reeder, 1988). Konflikter som väcks upp från barndomen kan påverka inläringen av ett nytt språk. Språket uppmuntrar till individuation, till skillnad från en längtan till hemlandet som snarare kan ha en regressiv inverkan på individen (Mirsky, 1991).

I lacaniansk psykoanalytisk mening kan man säga att det finns en allmänmänsklig exilproblematik på grund av språkets inneboende alienation, men för den som lever i en geografisk exil skiljd från sitt modersmål och i ett land med ett nytt språk blir detta i synnerhet ett aktuellt hot mot identiteten; vem man kan vara? I mötet med ett nytt språk kan man känna sig exkluderad, drabbas av missförstånd och få svårare att känna att man kan uttrycka sin autenticitet som är starkt sammankopplad med modersmålet. Att uttrycka sig på ett nytt språk får en kostnad för ens identitet, något går förlorat, samtidigt som nya uttrycksmöjligheter öppnas upp (Grinberg & Grinberg, 1989; Reeder, 1988). Det språk som tidigare varit funktionellt går inte längre

att använda för den personliga utvecklingen. Känslan av kontinuitet och kulturell gemenskap med omgivningen är intimt sammankopplat med språket (Bustos, 1995).

Frågeställning

Studiens frågeställning var hur upplevelsen av sig själv påverkas av att leva som gömd flykting i Sverige hos människor som i vuxen ålder flytt sina hemländer.

I studien undersöktes frågan med en bred ansats där olika aspekter av vad som påverkar upplevelsen av sig själv rymdes. Författarnas tankar innan studien inleddes var att situationen som gömd i hög grad påverkar upplevelsen av sig själv och sin identitet. Dels eftersom personerna har förlorat det sammanhang där de byggt upp sin känsla av sig själva, dels att de nu lever i en situation där det är svårt att bygga upp något nytt eftersom de befinner sig i ett utanförskap. En annan tanke var att den gömda flyktingen inte blir erkänd som individ i bemötandet av myndigheter och att detta också påverkar upplevelsen av vem man är och av sig själv som människa.

Metod

Studien hade en kvalitativ ansats och baserades på fem semistrukturerade intervjuer. Vetenskapsteoretiskt sett inspirerades metodvalet av fenomenologisk teori. En fenomenologisk ansats används för att beskriva ett fenomen så troget fenomenet självt som möjligt, genom att undersöka fenomenet så som det upplevs i den kontext det upplevs och utifrån detta skönja fenomenets psykologiska essens (Giorgi & Giorgi, 2008). Det som undersöktes var hur individen erfor, förstod och skapade mening utifrån sin egen subjektiva upplevelse. Syftet var att i så hög grad som möjligt försöka förstå individens upplevelsevärld utifrån dennes perspektiv. Detta är aldrig fullständigt möjligt och processen involverar alltid två tolkningssteg; först individens tolkning och sätt att berätta om sin upplevelse och sedan forskarens tolkning av hur individen tolkar sin upplevelse (Smith & Osborn, 2008).

Valet av semistrukturerade intervjuer gjordes då dessa lämpade sig för att undersöka ett fenomen på ett djupgående sätt och få en förståelse för hur detta upplevdes och förstods av den enskilda individen (Jacobsen, 2007). Valet kom sig således av att författarna hade en specifik frågeställning som fångades in av breda, men riktade frågor, samtidigt som det fanns en önskan att kunna finna nytt material rörande frågeställningen, genom att fråga öppna frågor. Analysen gjordes med Template analysis, som inte är en renodlad fenomenologisk metod, utan används när forskaren har viss förförståelse för fenomenet som ska undersökas.

Informanter

Studien baserades på intervjuer med fem personer som levde i Göteborgsområdet som gömda flyktingar.

Urvalet av informanter skedde i samarbete med Rosengrenska stiftelsen, som utefter en rad kriterier valde ut fem personer, vilka de hade kontakt med. Kriterierna var

att informanten levde som gömd, hade varit bosatt i Sverige i minst ett år och hade lämnat sitt hemland i vuxen ålder, det vill säga efter 18-års ålder. Dessutom eftersträvades en jämn fördelning mellan könen. Syftet med dessa kriterier var att individen skulle ha hunnit skapa en grundläggande identitet innan flykten och sedan hunnit uppleva eventuella skillnader i identiteten orsakade av situationen som gömd. Anledningen till att försöka skapa en jämn könsfördelning bland informanterna var att försöka finna det allmängiltiga och gemensamma i upplevelsen av exilens påverkan på identiteten.

En annan faktor som avgjorde vem som blev tillfrågad var huruvida vår kontaktperson på Rosengrenska stiftelsen trodde att de tillfrågade skulle vilja och orka delta i en intervju.

Två av informanterna visade sig under intervjuerna inte uppfylla alla kriterier. Den ene av dessa hade lämnat sitt hemland innan 18-års ålder. Författarna valde dock att använda sig av denna intervju i analysen trots detta, dels på grund av att informanten lämnat sitt hemland bara kort tid innan 18-årsåldern, dels på grund av svårigheterna att få kontakt med ytterligare informanter. Den andra, en kvinna, intervjuades för studien, men under intervjun framkom att hon inte för tillfället levde som gömd. Även informationen från henne användes i studien, då hon hade erfarenhet av att leva som gömd, och fortfarande levde utan uppehållstillstånd.

De sex informanterna var: 1) Man, 36 år, bosatt i Sverige i ca sju år, 2) Man, 52 år, bosatt i Sverige i ca sju år, 3) Kvinna, 22 år, bosatt i Sverige i ca två år, 4) Kvinna, 65 år, bosatt i Sverige ca åtta år, 5) Kvinna, 52 år, bosatt i Sverige i ca två år.

Ytterligare två kvinnor, samt en man tillfrågades men avböjde att delta.

Instrument

Intervjumallen utformades utefter författarnas förkunskaper kring exil, utanförskap och identitet. Intervjun var en semistrukturerad intervju med ett antal huvudfrågor som formulerats i förhand för att fånga upp de områden författarna ansåg vara relevanta för frågeställningen. Den semistrukturerade intervjun är användbar när forskaren vill undersöka ett brett område, men samtidigt har en viss förförståelse för det som ska utforskas. Forskaren är inte låst av i förhand bestämda frågor, utan strävar efter att vara följsam med den intervjuades berättelse. På så sätt kan nya aspekter och områden som berör fenomenet upptäckas (Smith & Osborn, 2008).

Utformning av intervjuguide. Författarna följde Smith och Osborns (2008) principer för skapandet av en intervjuguide och konstruerade efter litteraturstudier i ämnet en semistrukturerad guide. Ett antal huvudfrågor som var relevanta för frågeställningen formulerades, varpå eventuella följdfrågor kopplades till dessa huvudfrågor. Dessa följdfrågor var mer specifika. Frågorna strukturerades i en enligt författarna logisk och sammanhängande följd och intervjun inleddes med ett antal bakgrundsfrågor. Frågorna formulerades på ett sätt som skulle möjliggöra så öppna och breda svar som möjligt. Exempel på frågor var ”Finns det någon plats där du känner dig hemma? Och vad betyder det för dig som person att kunna känna dig hemma?”, ”Känner du dig som samma person nu som innan du flydde eller flyttade hit, det vill säga, tycker du att du är dig lik till sättet och hur du upplever dig själv? Om inte, på vilket sätt har du förändrats?”. Se bilaga 1 för intervjuguiden.

Tillvägagångssätt

Frågeställningen formulerades av författarna dels efter intresse, dels efter att ha sökt information kring flyktingars situation i litteratur samt i samtal med bland annat Anne Sjögren på Rosengrenska stiftelsen, personal på Projekt bryggan In-PUT och personal på Kris- och traumaenheten i Göteborg.

Informanterna kontaktades på olika sätt. En informant tillfrågades av vår kontaktperson på Rosengrenska stiftelsen på plats, det vill säga på Rosengrenska stiftelsens mottagning och informerades kort om studien. Tre av informanterna kontaktades av en frivilligtolk genom vår kontaktperson på Rosengrenska och en informant kontaktades via telefon av vår kontaktperson. Den information som gavs via telefon var att studien ingick i en examensuppsats på Psykologprogrammet, att den behandlade frågor om upplevelsen av sig själv som gömd, att de som informanter hade full anonymitet, att intervjuerna skulle vara mellan 1-2 timmar samt var intervjun skulle äga rum.

Intervjuerna ägde rum under perioden 17 februari - 10 mars 2010. Vid samtliga intervjuer närvarade båda författarna, informanten och vid tre av intervjuerna närvarade också en tolk.

Intervjuerna genomfördes på Rosengrenska stiftelsens mottagning i Göteborg som tar emot gömda flyktingar en kväll i veckan. Mottagningen har ingen egen lokal, utan byggs upp tillfälligt vid varje tillfälle. Valet av denna lokal gjordes eftersom det var en för informanterna bekant och trygg plats. Detta innebar att intervjuerna enbart kunde genomföras på den veckodag då mottagningen var öppen. Endast en intervju hanns med per tillfälle, utom vid ett tillfälle då två intervjuer genomfördes.

Innan intervjun påbörjades gjordes en kort presentation av författarna och studien. Den information som gavs var: "Vi heter Helena Siewertz och Stella Händel och vi skriver vår examensuppsats på psykologprogrammet. Vi vill undersöka hur upplevelsen av sig själv påverkas av att leva som gömd – till exempel hur man ser på sig själv, om man tycker att man har förändrats i jämförelse med hur man var tidigare. Vi kommer att intervjua fem personer som lever som gömda flyktingar i Göteborgsområdet, och intervjun kommer att ta mellan 1-2 timmar. Vi kommer att spela in allt som sägs här för att vi ska kunna minnas det korrekt. Bandet kommer att förstöras när vi har sammanfattat det. Allt du säger är anonymt, och i den färdiga rapporten kommer det inte att gå att spåra vem som gett vilken information. Du har rätt att avbryta din medverkan under intervjun om du ångrar din medverkan. Du kan kontakta oss via Rosengrenska stiftelsen om det skulle komma upp någon fråga i efterhand". Informanterna ombads även att svara så fritt och omfattande på frågorna som möjligt, och säga allt han/hon kom att tänka på.

Intervjuerna tog mellan 45 min och 1,5 timmar och spelades in med informanternas tillåtelse. Samtliga intervjuer transkriberades av författarna, varpå inspelningen raderades. De citat som användes i resultatet modifierades i viss mån av författarna för att mer likna skriftspråk än talspråk, till exempel korrigerades grammatiken. Innebörden av det som sagts förändrades dock inte. Material från alla intervjuerna användes och alla informanter kom till tals i ungefär lika hög utsträckning i citaten.

Allt intervjumaterial avidentifierades av författarna, så att de intervjuade inte gick att identifiera. Exempel på sådant som utelämnades var informanternas hemländer. De citat som användes avidentifierades också av författarna så att det inte gick att spåra

citaten till de enskilda informanterna, således angavs inte heller vem av informanterna citatet kommer ifrån.

Etiska reflektioner

På grund av vissa svårigheter att finna informanter till studien var författarna tvungna att acceptera att intervjusituationen inte blev optimal. Svårigheterna kring intervjusituationen berodde bland annat på den rädsla många upplevde kring att röra sig i samhället och att ha kontakt med okända människor.

Det förekom också vissa problem med lokalerna där intervjuerna genomfördes, då författarna utförde intervjuerna under de tillfällen Rosengrenska stiftelsen höll öppen mottagning för gömda flyktingar. Detta innebar svårigheter att finna ett ledigt rum, där intervjun kunde hållas i lugn och intervjuerna blev därför vid några tillfällen avbrutna och fördröjda, vilket kan ha påverkat graden av öppenhet.

Tillvägagångssättet på vilket informanterna tillfrågades kan ha medfört att några av de tillfrågade inte fick tillräckligt med betänketid för att avgöra huruvida de ville medverka i studien eller inte. Vår kontaktperson på Rosengrenska stiftelsen som tillfrågade informanterna var medveten om vilka personer som ingick i studien, vilket minskade informanternas anonymitet. Dock hade kontaktpersonen inte information om vilken informant som lämnade vilka uppgifter.

På grund av den påfrestande situation som gömda lever i och med tanke på de personliga frågor författarna ställde, kan frågorna ha rört upp mycket känslor och varit ytterligare en belastning för informanterna. Dock uttryckte flera av informanterna att de gärna ville bli intervjuade och att de var angelägna om att berätta om sin situation och att de önskade att deras insats kunde bidra till en större förståelse för gömda flyktingars situation i samhället.

Analys

Template Analysis. Författarna använde sig av Template Analysis (King, N. 1998) även kallad ”Codebook analysis” eller ”tematisk kodning” i intervjubearbetningen. Metoden kan ses som ett mellanting mellan Grounded theory, där det inte förekommer någon förförståelse för hur koderna ska definieras och innehållsanalys där koderna är på förhand fastställda. Denna metod är lämplig för forskning med en fenomenologisk och upplevelsebaserad ansats. Metoden går i stora drag ut på att skapa koder (templates) som representerar teman i texten som ska analyseras. Template Analysis är i jämförelse med Grounded theory en mer flexibel metod som kan anpassas efter forskarens egna önskemål. Metoden har inte heller lika mycket specificerade procedurer och lämpar sig väl för forskare utan så stor erfarenhet av kvalitativa analyser.

Bearbetningsprocess. Samtliga intervjuer lästes igenom av båda författarna ett flertal gånger innan analysen av texten påbörjades. Författarna gjorde initialt varsin enskild kodning av materialet och sedan, med dessa koder som bakgrund utfördes en gemensam kodning av allt intervjumaterial. Den första enskilda kodningen syftade till att bidra till ökad interbedömarreliabilitet.

En kod sattes på ett stycke text för att belysa innehållet i textstycket, och dess relevans för analysen av intervjun. Koderna skapades utifrån vad som var relevant för frågeställningen och efter de aspekter som de intervjuade själva lyfte fram som viktiga. Vissa av koderna skapades i förhand utifrån författarnas förförståelse av fenomenet, men modifierades efterhand som texten utforskades. Den förförståelse författarna hade av fenomenet var densamma som den teoretiska del i introduktionen. Exempel på i förhand tänkta koder var hem/plats, personlighetsförändring, tillhörighet och medborgarskap. De flesta koderna skapades dock utifrån läsningen av texten och koderna förändrades under arbetet med texten, exempelvis gjordes vissa koder mer specifika. Koderna var på varierande nivåer, både innehålls- och betydelsenivå.

När de grundläggande koderna skapats klustrades dessa samman för att bilda mer generella och övergripande teman och samtidigt utkristalliserades underteman.

Vi fann tre huvudsakliga teman med underteman. Denna process gjordes interaktivt varpå revideringar och justeringar i temastrukturen kunde göras och processen genomfördes i sin helhet av båda författarna under en ständig gemensam reflektion. Författarna efterstävade att vara öppna för nytt och oväntat material och att vara de intervjuades berättelser så trogna som möjligt

Resultat

Nedan redovisas resultaten, först i tabellform och sedan följer en beskrivning av samtliga teman med tillhörande citat. Författarnas förtydliganden av informanternas uttalanden redovisas inom [klamrar].

Tabell 1

Teman och underteman av "Upplevelsen av sig själv som gömd"

1. Att vara eller inte vara

- 1.1 Att inte vara människa
 - 1.1.1 Önskan om ett normalt liv
 - 1.1.2 Önskan att visa sin situation
- 1.2 Identitetsbevisets betydelse
- 1.3 Livet på tomgång
- 1.4 Betydelsen av att sakna rättigheter
 - 1.4.1 Ofrihet som konsekvens
 - 1.4.2 Besvikelse gentemot Sverige

2. Att kunna vara den man är

- 2.1 Att känna igen sig eller inte
 - 2.1.1 En bestående kärna
 - 2.1.2 Symptom som något främmande
 - 2.1.3 Förändring till följd av förlust
 - 2.1.4 Förändring till följd av nya möjligheter och erfarenheter.
- 2.2 Inget utrymme att formulera vem jag är
- 2.3 Sysselsättningens betydelse för den jag är
 - 2.3.1 Betydelsen av att ha en roll
 - 2.3.2 Att vara aktiv ger mening

3. Platsens betydelse

- 3.1. Socialt sammanhang
 - 3.1.1 Betydelsen av att ha ett socialt sammanhang
 - 3.1.1.2 Beroende av andras välvilja
 - 3.1.2 Utanförskap
 - 3.1.3 Dubbel exil
 - 3.2 Familjens betydelse
 - 3.2.1 Betydelsen av att tillhöra en familj
 - 3.2.2 Att förlora sin familj
 - 3.3 Hemmet som bas
 - 3.3.1 Hemmets betydelse som en trygg plats
 - 3.3.2 Upplevelsen av att inte ha något hem
 - 3.3.3 Längtan efter ett hem
-

1. Att vara eller inte vara.

Ett första tydligt framträdande tema var upplevelsen av att inte vara någon överhuvudtaget, att inte räknas som en människa i situationen som gömd. I frågan om att vara eller inte vara fanns fyra underteman som visade sig betydelsefylla; ”att inte vara människa”, ”identitetsbevisets betydelse”, ”livet på tomgång” och ”betydelsen av att sakna rättigheter”. Det fanns en stark upplevelse av att inte räknas som en person, vilket var knutet till att inte vara medborgare och att inte erkännas samma rättigheter som andra. I bemötandet av Migrationsverket fanns en upplevelse av att de identitetsbevis och berättelsen om vem man var inte blev trodd eller erkänd, vilket bidrog till känslan av att inte vara en människa. De intervjuades önskan var att kunna leva som en normal människa, men i situationen som gömd gick livet på tomgång vilket omöjliggjorde detta.

1.1 Att inte vara människa. En central upplevelse var den att inte räknas som en människa. Tillvaron som gömd flykting beskrevs vara som om man inte existerade och denna situation skapade en känsla som jämfördes med att vara levande död, endast en kropp utan själ eller som ett djur. Att inte bli erkänd som människa var starkt kopplad till att vara utan rättigheter. Den gömdes situation, att vara utan tillåtelse och rättigheter att leva det liv informanterna ville och att göra det de önskade och var vana vid, ledde till en känsla av att vara mindre av en människa.

”Det är helt omöjligt. Du kan inte ens hitta en liten del av det som jag var innan. Är detta en människa? Kallar ni mig för en människa? Jag var en drottning i mitt hemland, klädmässigt, sättet jag talade, vart jag än kunde röra mig, folk jag träffade, jag var som en drottning. Men i det här landet så är jag bara en död människa som går runt. Jag är bara en kropp som går runt, det finns ingen själ, det finns ingenting inom mig. Jag är bara en död kropp som rör sig omkring här.”

1.1.1 Önskan om ett normalt liv. Ett undertema till ”Att inte vara människa” var den stora längtan informanterna uttryckte om att få vara en människa och bara leva ett normalt liv, en önskan som också skönjde den gömdes position som icke-människa.

”[Jag önskar] att vi får uppehållstillstånd, att vi får leva som en vanlig människa, ha en egen bostad, ha ett riktigt jobb och leva normalt, annars så kan man ingenting göra.”

1.1.2 Önskan att visa sin situation. Det fanns hos informanterna en önskan att för omgivningen visa sin situation som gömd flykting och att påverka omgivningen för att kunna bli sedd som en individ med samma rättigheter som andra människor. I denna önskan rymdes även en vilja att visa på sin egen existens, att man var en människa över huvud taget.

”Jag hade önskat att det var tidningen [som ville intervjua mig], för då hade man kunnat prata om min situation så att alla kunde få höra den och min historia /---/ Jag vill bara att min historia ska komma, att folk ska förstå att vi lever så här. Alltså bara att någon ska kunna känna med oss och ge den stabiliteten som vi behöver för att få ”ease of mind” alltså”.

1.2 *Identitetsbevisets betydelse.* Betydelsen av att ha ett officiellt identitetsbevis var kopplat till att räknas som människa. Det som lyftes fram var, att som kommande från ett annat land sakna personnumrets sista fyra siffror, vilket var viktigt för att kunna bevisa vem de var; att de var den som de utgav sig för att vara. Dessa siffror var också viktiga för att få tillgång till rättigheter. Att inte ha ett identitetsbevis ledde till upplevelsen av att bli misstrodd och att inte bli bekräftad som den de var. Att inte ha ett identitetsbevis orsakade också en rädsla för att röra sig i samhället samt att känna sig exkluderad och hindrad från att delta i sammanhang där identitetsbevis krävdes. Att inte ha ett pass innebar att informanterna dessutom inte kunde resa till hemlandet och hälsa på familj sin om de skulle vilja det.

”Eftersom vi saknar de här fyra siffrorna så har vi inte någon identitet i Sverige, utan vi räknas som döda människor bara. /.../ När jag kom till Sverige presenterade jag mig för Migrationsverket och jag berättade vem jag var, men det betyder ingenting, utan det är bara de fyra siffrorna som gäller, och vi kan inte göra någonting för vi har ingen identitet. Vi existerar inte helt enkelt. /.../ Man känner att man inte är till nytta längre och allting blir meningslöst. Man känner ibland att man är en fånge i ett fängelse och man existerar inte för andra människor som är utanför fängelset.

1.3 *Livet på tomgång.* Informanterna beskrev hur de i situationen som gömda enbart kunde leva från dag till dag. Tillvaron bestod av en lång väntan på uppehållstillstånd och en ständig oro över hur de skulle bo, hur de skulle få mat och huruvida de skulle komma att bli hemskickade. Detta begränsade möjligheten att kunna leva ett vanligt liv och att kunna känna sig som en människa. Informanterna beskrev hur situationen i längden förstörde dem som människor både psykiskt och fysiskt, och hur frustrerande det var att inte kunna gå vidare och formulera planer för framtiden.

”Alltså nu väntar man bara, var ska jag bo i morgon? I övermorgon? Om jag inte får stanna, vart ska jag ta vägen? Så kände jag mig också i mitt hemland. Det var en av grunderna till att vi flydde. Alltså, det är jättesvårt att inte ha någonstans att ta vägen, att bo, eller tak över huvudet.”

1.4 *Betydelsen av att sakna rättigheter.* Som gömd flykting saknar individen medborgerliga rättigheter. Något som blev tydligt vid analysen av intervjuerna var upplevelsen av att även sakna mänskliga rättigheter. Som en psykologisk konsekvens fanns en upplevelse av att inte räknas som en människa på samma sätt som andra, eftersom de inte blev erkända det som tillhörde mänskligheten. Informanterna lyfte också fram att rätten att studera, att arbeta, att ha tillgång till sjukvård, att få rösta samt rätten att hyra bostad var av stor vikt för att kunna vara någon, att kunna leva ett stabilt liv och att kunna känna sig som en del av samhället. Denna avsaknad av rättigheter ledde till känslor av ofrihet, utanförskap, utsatthet, sämre hälsa och ledde också till ett liv utan stabilitet.

”Det var i slutet av 2004 som jag fick en jättesvår infektion på min fot och jag åkte till sjukhuset, och under 25 dagar tog de olika typer av prover på mig och så sa de att jag måste bli opererad, sen sa de till mig att ’nej, vi kan inte operera dig, för du saknar de här fyra sista siffrorna’ och därför så gjorde de bara en ytlig omläggning, vilket gjorde att det bara blev värre och värre”.

1.4.1 *Ofrihet som konsekvens.* Att sakna rättigheter ledde till en ofri situation. De psykologiska konsekvenserna var att känna sig begränsad som person, att behöva vara på sin vakt, att inte kunna vara den man är, en känsla av att inte ha kontroll och att behöva anpassa sig efter omständigheterna.

”Ingen skulle kunna säga till mig, gå därifrån, eller gå härifrån, nu kan du duscha, nu kan du titta på tv, nu kan du stänga, nu kan du släcka, nu kan du...jag vet inte. Du vet, man lever som en fjärrkontroll när man är gömd. Riktigt som en fjärrkontroll. Man måste göra som andra vill. Inte som man själv vill. Jobbigt liv, riktigt jobbigt liv.”

1.4.2 *Besvikelse gentemot Sverige.* Informanterna hade samtliga flytt från svåra omständigheter och hade alla hopp om att livet skulle bli bättre i Sverige. Besvikelsen var således stor då alla informanter utom en upplevde att situationen blivit värre än den var innan och bristen på rättigheter var inte något de räknade med innan de flydde. Den av de intervjuade som inte kände besvikelse upplevde att situationen här var bättre än i hemlandet.

”Jag trodde aldrig att det skulle vara så här som det är idag, för att alla brukade säga att Sverige är ett demokratiskt land och där respekterar de mänskliga rättigheterna, men sen när jag kom hit blev jag mycket förvånad för det var absolut inte som jag trodde, eller så som jag hade hört.”

2. Att kunna vara den man är

Ett andra tema som tydligt framkom i informanternas berättelser var huruvida det fanns en möjlighet att vara den person informanterna upplevde sig vara och låta olika delar av sin person komma till uttryck. Detta tema innehöll undertemana ”Att känna igen sig eller inte”, ”Sysselsättningens betydelse för den jag är” och ”Ingen tid att formulera den jag är”. Något som var viktigt för att kunna vara den de ville vara, var möjligheten till sysselsättning, dels yrkesarbete dels fritidsintressen. Dessa faktorer tycktes i hög grad påverka informanternas upplevelse av sig själva. I detta tema rymdes även informanternas upplevelse av hur de hade förändrats, och huruvida det fanns aspekter som inte förändrades oavsett omständigheterna; det vill säga en bestående kärna. Upplevelsen av ”före och efter flykt” skiljde sig åt mellan informanterna, mycket beroende av vilka faktorer i omgivningen som förändrades. Exempel på detta var om det fanns någon möjlighet till att behålla en tidigare roll, så som en yrkesroll eller den roll de hade i familjen. Det verkade även ha stor betydelse för upplevelsen av sig själv huruvida det fanns en omgivning som kunde bekräfta den man kände att man var. Ofta sammanföll upplevelsen av den egna personen med hur informanterna upplevde att andra personer såg på dem.

2.1 *Att känna igen sig eller inte.* Informanterna talade om upplevelsen av sig själva och om de kände igen sig i hur de var nu, jämfört med hur de upplevde sig själva innan de flydde. Informanternas upplevelser skiljde sig dock åt. Vissa ansåg att inget av det de tidigare varit fanns kvar, medan andra ansåg att det fanns vissa principer eller en grundläggande kärna som aldrig förändrades oavsett vad de upplevde eller var de befann sig. Flykten hade för många inneburit en rad förluster, bland annat förlust av

roller. Detta medförde att individerna upplevde att de hade förändrats, då mycket av deras identitet baserades på de roller som de hade haft. Informanterna lyfte upp hur viktiga vissa roller var för deras upplevelse av sig själva. Situationen som gömd upplevdes som mycket påfrestande och medförde att individerna fick fysiska och psykiska symptom, vilket upplevdes som en förändring av den egna personen.

”En del av min personlighet har gått förlorad, ja, eller vissa delar av den, men jag har varit tvungen att acceptera det och gå vidare även om det har förstört mig. Jag vill bara ta ett exempel, jag hade ett jobb eller ett arbete i mitt hemland, men här i Sverige var jag tvungen att jobba svart för 20 kr per timme, och detta har verkligen förstört mig. Det var bara ett slavarbete. Man kan inte säga att det har varit rättvist på något sätt. Detta har förstört min personlighet.”

2.1.1 En bestående kärna. Ett undertema till ”Att känna igen sig eller inte” handlade om upplevelsen av att det fanns en del av den egna personen som var bestående över tid, sammanhang och plats. Detta beskrevs i form av grundläggande principer och värderingar som inte förändrades oavsett vad som skedde runt omkring personen. På något sätt var de samma personer. Något som verkade avgörande för om informanterna upplevde sig som samma person eller inte var om hon/han hade kunnat behålla en tidigare roll, så som rollen i familjen eller i samhället.

”Vissa principer ändrar sig aldrig, de finns alltid med mig, men tankemässigt kanske man tänker lite annorlunda jämfört med för några år sen. Till exempel de principer som jag vill nämna är om jag är hungrig och jag ser en annan person som är hungrigare än jag, så är det klart att jag vill dela det jag har med den personen. Så vissa principer ändrar sig aldrig.”

2.1.2 Symptom som något främmande. På frågan om de intervjuade upplevde att de hade förändrats på något sätt lyftes olika symptom fram som något vanligt förekommande. Symptomen upplevdes ofta som något främmande och jagdystont, och det fanns en rädsla för att de upplevda förändringarna skulle vara bestående. De symptom som nämndes var olust, stress, sömnproblem, depression, koncentrationssvårigheter, viktnedgång, trötthet, smärta, magsår, bröstsmärtor, aggressionsutbrott, minskad livslust, kroppslig svaghet och psykisk svaghet.

”Om vi fortsätter att gömma oss kanske jag inte ens skulle finnas om tio år. För jag är trött. Riktigt trött- fysiskt, psykiskt. Fysiskt, nä, psykiskt mest. Blivit stressad och nervös mycket senaste tiden.”

2.1.3 Förändring till följd av förlust. I informanternas berättelser förekom ofta tal om förluster i samband med att ha flytt från hemlandet. Att fly innebar många gånger att sådant som hem, status i samhället och yrkesroll förlorades. Familjens utspriddhet till följd av att ha flytt gjorde att platsen/rollen i familjen förändrades, vilket upplevdes som en förlust. Dessa förluster, och främst förlusten av viktiga roller, medförde en känsla av att ha förändrats i sin person och vem de var; en del av deras person hade gått förlorad.

”Jo, det är klart att det påverkar mig. Vart var jag innan och var är jag nu. Förut när jag gick på gatorna så var jag läraren X, jag hade ett rykte som alla kände till. Jag kunde gå till vilken affär som helst som var på området så kände de igen mig - det är du som är läraren X, du jobbar på det och det universitet. Allt det raderades när jag kom till Sverige, nu är jag inte någon överhuvudtaget. Och det går inte att beskriva den känslan att förlora det som jag hade innan, till att gå till det som jag har nu.”

2.1.4 *Förändring till följd av nya möjligheter och erfarenheter.* Att flytta till ett nytt land sågs av vissa informanter som en möjlighet till en förändring av livssituationen och hade ibland medfört en upplevelse av en förändring i sättet att vara och tänka. Det framhölls att vi som människor alltid förändrades av nya upplevelser och att de kulturella skillnaderna mellan hemlandet och Sverige ökade denna förändring. Den nya miljön gav möjligheter för andra delar av personligheten att komma till uttryck. Framför allt en informant framhöll hur denna hade förändrats i positiv riktning till följd av den ökade frihet hon kände i Sverige.

”Jag känner sig mycket friare här jämfört med den miljö som jag hade i mitt hemland /.../ Och det var mansdominerat samhälle, det var männen som för det mesta kunde bestämma över saker och på vilket man skulle göra saker. Men jag behöver inte bry mig om det nu när jag bor här. Jag kan bestämma själv på vilket sätt jag ska göra saker, eller vad är det för grejer som jag ska göra. Det är ingen som ger order. /---/ De som känner mig säger till mig att du är en annan person, du är inte samma person som när du bodde i X. Jag uppskattar det de säger, och det är därför jag vill stanna kvar här när jag känner att jag har blivit en bättre person jämfört med det som jag har varit.”

2.2 *Inget utrymme att formulera vem jag är.* Informanterna beskrev hur den osäkerhet och ovisshet som skapades av den situation de befann sig i medförde att ingen tid eller ro gavs till att fundera kring sig själv och sin egen person. Trots att dessa frågor upplevdes som viktiga låg fokus på att överleva dagen. Hos de informanter som uttryckte att de hade mycket funderingar kring den egna personen, innehöll tankarna ofta en stark oro kring de förändringar den nuvarande situationen medförde och tankarna var ofta av en upprepande karaktär. I vissa intervjuer framträdde en ambivalens, där frågor kring den egna personen var relativt oformulerade och det fanns en kluvenhet kring de frågor som ställdes.

”Det kunde säkert ha stor betydelse [att ha ett sammanhang där jag kände att jag hörde till], men eftersom man är i en svår situation så tänker man inte på sådana saker som du frågar om. Det ända jag tänker på är att jag måste hitta någon lösning så att jag inte hamnar på gatan till exempel, sen tänker jag väldigt mycket på min familj hemma i X /.../ så jag har sådana tankar.”

2.3 *Sysselsättningens betydelse för vem jag är.* Samtliga informanter betonade betydelsen av att ha ett arbete eller någon typ av sysselsättning. De beskrev också hur detta påverkade synen på sig själv och vem man var. Då det inte fanns någon möjlighet att arbeta lagligt som gömd flykting framtogs personen möjligheten att ha en betydelsefull sysselsättning och utföra något som kunde vara avgörande för synen på sig själv. Många av informanterna såg en stark koppling mellan det de gjorde och den de

var, och de upplevde att sysselsättningen delvis definierar personen. Att vara sysslolös ansågs skapa en känsla av att vara och att leva utan mening; livet kändes fattigt. I samband med detta tema återkom känslan av förlust – att ha förlorat ett viktigt och stimulerande yrke eller annan sysselsättning innebar en förlorad roll och denna förlust påverkade starkt upplevelsen av den egna personen och de egenskaper man ansåg sig ha.

”Jag vill också säga att med de beslut som Migrationsverket eller regeringen tar förvandlar de oss till inaktiva människor. Jag vill bara ta ett exempel, när vatten stannar någonstans och inte kan gå någonstans, då börjar vattnet lukta illa, så känner jag att man blir i den här situationen. Och med andra ord kan man säga att de ruinerar oss.”

2.3.1 *Betydelsen av att ha en roll.* Som en central aspekt av ”sysselsättningens betydelse för vem jag är” fanns den tidigare yrkesrollen eller rollen som student. Detta tema återkom i samtliga intervjuer, både hos informanter som hade en sysselsättning och hos de som saknade det. Framför allt betonades förlusten av dessa tidigare roller samt hur livet som gömd omöjliggjorde uppbyggandet av en ny yrkes-/studentroll. De informanter som arbetade i Sverige på arbetsplatser där arbetstillstånd inte krävdes, ansåg inte att detta arbete gav dem någon ny yrkesroll då arbetet snarast var till för den dagliga överlevnaden och detta arbete erbjöd inte några utvecklingsmöjligheter. Förlusten av tidigare yrkes-/studentroll påverkade starkt informanternas syn på sig själva och den nytta och mening de kände att de hade i samhället.

” Ja, [jag ser på mig själv annorlunda nu när jag inte har möjlighet att studera] man tänker att man är helt, man är jättedum. Jag vet inte hur man förklarar det men, jag vet inte om det är så... När jag tänker det värsta, om jag inte skulle gå vidare alltså, jag kanske aldrig kommer att läsa igen. Det som jag alltid älskat mest.”

2.3.2 *Att vara aktiv ger mening.* Informanterna lyfte fram hur deras begränsade rättigheter, exempelvis att inte tillåtas att studera svenska språket, gjorde att de inte gavs några möjligheter till utveckling. Det fanns en känsla av att ha allt för mycket tid och ingenting att göra med den; tillvaron blev långtråkig. Möjliga sysselsättningar begränsades även av ekonomiska svårigheter, då bristen på arbete gjorde att det inte fanns utrymme för några extra utgifter. En av informanterna hade enligt sin egen uppfattning en viktig sysselsättning och betonade betydelsen av sysselsättningen för hur hxn mådde psykiskt och hur hxn uppfattade sig själv.

”Vi höll på i nästan ett år och tjatade på vår handläggare på Migrationsverket att vi ville gå i skolan /---/ Skolan var inte bara för att vi skulle lära oss språket. Jag är lärare och skulle väldigt gärna vilja lära mig... inte bara för att det skulle vara en utveckling för mig, utan även en sysselsättning dagtid, att känna att jag gör någonting.”

3. Platsens betydelse

Ett tredje tydligt tema som framkom i intervjuerna var upplevelser som på olika sätt knöt an till att vara utan en plats. Platsen hade för de intervjuade flera innebörder och tre underteman framträdde; ”socialt sammanhang”, ”familjens betydelse” och ”hemmet som bas”. En betydelse av platsen var att inte ges en juridisk plats, uppehållstillstånd, i det nya samhället samtidigt som informanterna hade med sig en upplevelse av att vara utan plats även i sitt hemland, som de tvingats lämna. Platsen innebar rent konkret att ha någonstans att bo i trygghet, eller snarare att inte ha någonstans att bo, men också i psykologisk bemärkelse att kunna känna sig som hemma. Hemmets betydelse, att kunna känna sig hemma, framstod som ett viktigt behov och det fanns en genomgående saknad av detta. Platsens betydelse handlade också om att ha en plats i ett socialt sammanhang och att få delta och de intervjuade lyfte fram hur viktigt detta var för att kunna vara någon och kunna känna sig hemma. För de intervjuade lyste sådana sammanhang med sin frånvaro och utanförskapet var påtagligt. Slutligen visade intervjuerna även på familjens betydelse för att kunna känna sig hemma och familjen var också det viktigaste sociala sammanhanget.

3.1. Socialt sammanhang. Att ha en plats i ett socialt sammanhang beskrevs som mycket betydelsefullt för informanterna, dels för att få stöd och bekräftelse i den svåra situation de befann sig i dels för att kunna känna att de deltog och hörde hemma någonstans. Dock präglades berättelserna framför allt av bristen på sammanhang och temat hade således två underteman; ”betydelsen av att ha ett sammanhang” och ”utanförskap”.

”Ja, det betyder jättemycket [att ha ett sammanhang där jag kan känna mig välkommen]. Alltså de... alltså att ta emot någon som är i min situation, det betyder jättemycket. Man måste ha, de måste ha ett jättestort hjärta att som i min situation att ta emot någon och veta och prata. Bara att prata med någon hjälper jättemycket. Sen att ge någon hopp och sådant. Bara att vara där.”

3.1.1 Betydelsen av att ha ett socialt sammanhang. Informanterna lyfte fram hur betydelsefullt det var att ha ett socialt sammanhang för att bli sedd, för att kunna vara någon, för att få bekräftelse på vem de var och för att bli förstörd och lyssnad på i den situation de befann sig i. Att tillhöra ett sammanhang betydde också att bara kunna vara och vila sin oro. Svenskkurser, Rosengrenska stiftelsen, ett arbete, familj och vänner var viktiga sammanhang. Mycket av den samhörighet de kunde känna med andra var tillsammans med andra gömda flyktingar.

”Åh, förut brukade vi spela fotboll vi som var gömda och träffades och... men sen ett år tillbaka försvann hälften, de skickade tillbaka till Irak, Iran, Afghanistan, Kosovo... jag vet inte, Bosnien. Vi tappade kontakten och sådant men det enda som jag gör att komma hit till Rosengrenska ibland. /---/ [Det betydde] mycket [att ha det fotbollssammanhanget]. Man kunde prata och ha skoj och hur säger man, tröttna sig lite och springa dit och hit efter bollen.”

3.1.1.2 *Beroendet av andras välvilja.* För den som levde som gömd fick sociala sammanhang också en livsnödvändig betydelse, då de var beroende av andras välvilja när det gällde boende, mat och ekonomi. Situationen som utsatt gav känslor av maktlöshet och av att inte ha möjlighet att klara sig själv.

”Vi bor hos kompisar. Tidigare gav vi dem hyra, men nu har vi inga pengar så nu bor vi där gratis. Vad är det för liv?”

3.1.2 *Utanförskap.* Informanternas berättelser visade på ett starkt utanförskap. De upplevde att de hade få eller inga sammanhang där de var delaktiga eller hörde hemma. Situationen blev således begränsande, framför allt på grund av att de intervjuade inte fick arbeta eller läsa svenskkurser. Det fanns en rädsla att bli ”upptäckt” vid deltagande i olika sammanhang, vilket gjorde att det var svårt att utföra vardagliga aktiviteter som att åka kollektivt, ta en kaffe eller gå på bio. Utanförskapet var starkt relaterat till huruvida informanterna hade sin familj och vänner i sin närhet eller inte, där familjens närhet gjorde att informanterna kunde känna att de hade en plats och ett sammanhang. Utanförskapet handlade också om att vara utan nation i dubbel bemärkelse. Även språket var betydelsefullt för att kunna känna sig delaktig och att kunna klara sig själv. Samtliga informanter betonade vikten av att lära sig svenska för att kunna delta i olika sammanhang och för att kunna leva sitt liv i det nya landet. Informanterna upplevde att människor i Sverige var vänliga och hjälpsamma vad gällde kommunikation, men uttryckte också ett utanförskap i att inte själva kunna framföra sin historia för myndigheter. Dessutom var de beroende av tolkar vilket ofta ledde till osäkerhet kring att bli förstådd av myndigheter och en känsla av att inte själv få komma till tals.

”Och man känner hela tiden det här utanförskapet. Att man lever annorlunda och man kan inte vara med med de andra och man kan inte delta i någonting.”

3.1.3 *Dubbel exil.* Ytterligare en aspekt av bristen på socialt sammanhang var den gömda flyktingens belägenhet att inte ha någon plats vare sig i Sverige eller i hemlandet. Många lyfte fram att de var förföljda och under dödshot i hemlandet och de kunde således inte återvända dit, samtidigt som de kände sig exkluderade från sociala sammanhang i det svenska samhället och kände sig förföljda av myndigheterna i Sverige. Således befann de sig i en dubbel exil. Exilsituationen aktiverade frågor om hur det var möjligt att uppnå en känsla av att höra hemma och i så fall i vilket land.

”Jag önskar bara att Migrationsverket kunde begrava mig här, att jag bara kunde dö och de kunde begrava mig här, för då skulle i alla fall någon ta hand om min begravning. Om de skickar mig till X och de dödar mig där så har jag inte någon som kan begrava mig. För jag har ingen som är där borta.”

3.2 *Familjens betydelse.* Familjen, dess betydelse och förlust av densamma var ett återkommande tema. De flesta informanter hade förlorat den nära kontakten med sin familj till följd av att ha flytt, då familjemedlemmar flytt till andra länder eller stannat kvar i hemlandet. Händelser i hemlandet hade också för vissa inneburit förlust av familjemedlemmar. De svåraste förlusterna var knutna till familjen, och det fanns en

stark längtan efter ett återförenade med familjen. Detta innebar samtidigt oro för hur relationerna familjemedlemmarna emellan förändrats och vad som därmed hade gått förlorat. När informanterna talade om hemlängtan var det ofta familjen som var det efterlängtrade. Familjen verkade ha stor betydelse för att kunna känna sig hemma. Familjen sågs som en källa till trygghet, där informanterna upplevde att de hade någon att dela sina upplevelser med, framför allt upplevelsen av att leva som gömd. Familjen omtalades även som en källa till oro, bland annat oro för familjemedlemmar som blivit kvar i hemlandet, men även för familjemedlemmar, som liksom en själv, levde som gömda.

”Jag har en vän här i Sverige och han har bott här i åtta år ungefär och när han lämnade X var hans fru havande, så han har aldrig sett sitt barn. Och hans fru berättar att varje gång barnet ser en man på tv eller någon annanstans så säger han pappa om denna. Och detta har påverkat min vän oerhört mycket. Han är väldigt ledsen. Så det har påverkat både frun och mannen på ett väldigt negativt sätt.”

3.2.1 Betydelsen av att tillhöra en familj. Familjen hade stor betydelse för informanterna, främst som en källa till trygghet och för att skapa en känsla av hem. En informant upplevde att hon till följd av minskad kontakt med sin ursprungsfamilj istället skapat vänskapsrelationer i Sverige som liknade familjerelationer. En informant hade lämnat sitt hemland främst för att kunna leva tillsammans med sin familj, trots de svårigheter detta innebar, i form av att tvingas leva som gömd.

”Jag har en del av min familj här, i Göteborg eller Stockholm, inte så långt bort så jag känner inte så mycket hemlängtan när de är här.”

3.2.2 Att förlora sin familj. Att inte leva tillsammans med sin familj eller att ha förlorat den till följd av krig eller förföljelse i hemlandet upplevdes som mycket smärtsamt och påverkade informanterna i stor utsträckning. Att inte bo ihop med sin familj skapade oro och innebar en förändrad roll i familjen.

”Nä, nä, [jag känner mig] inte riktigt [som en pappa till min dotter]. Nä, för vi tappade kontakten redan /.../ ett år efter hon fötts. Hon fick utvisning och jag stannade i [annat europeiskt land], och sen fick jag utvisning till hemlandet, vi sågs inte regelbundet, kanske en gång, två gånger om året, max. Sedan jag flydde hit hörs vi bara på telefon. Inget annat. Ibland någon bild eller så /.../ Man vet inte vad som händer sen /.../ Hur ska man handskas med det problemet sen när man träffas? Ska det gå bra, ska det inte gå bra? Har vi tappat kontakten? Jag har ingen aning vad hon gillar till exempel. Jag kan inte ens börja prata med henne. Och hon blir äldre och äldre, du vet.”

3.3 Hemmet som bas. I det tredje undertemat till platsens betydelse fanns frågan om hemmet, som rymde tre aspekter; ”hemmets betydelse som en trygg plats”, ”upplevelsen av att inte ha något hem” och ”längtan efter ett hem”. Att kunna känna sig hemma någonstans framstod som något viktigt då det innebar platsen för att kunna känna sig trygg och att ”bara vara”. För informanterna som hade flytt sina hemländer och nu levde som gömda fanns en stark upplevelse av att inte ha ett hem vare sig i

hemlandet eller i det nya landet. Viss hemkänsla kunde fås hos vänner, familj och i naturen eller andra platser där de kunde känna sig trygga.

”Ja, [det skulle betyda] jättemycket [att ha ett hem]. Bara att få vila sina tankar... Fri. Alltså ha ett hem med sin familj och veta att här ska jag bo i framtiden, hela mitt liv och inte fly vidare. En dag någon annanstans, en dag någon annanstans. Det är jättejobbigt. Eller kanske hamna på gatan någon gång.”

3.3.1 *Hemmets betydelse som en trygg plats.* Det var tydligt i informanternas berättelser att hemmet i psykologisk bemärkelse betydde att ha trygghet och stabilitet. Hemmet erbjöd en plats för vila, en plats att känna sig fri och bara få vara de de var. Det spelade ingen roll var hemmet var eller hur det såg ut, bara att det fanns där som en plats som var ens egen och som skulle komma att finnas kvar.

”Hade jag haft stabilitet så hade jag haft ett hem. Nu har jag ingen stabilitet så nu har jag inget hem. Det är något naturligt, att det kommer med stabiliteten.”

3.3.2 *Upplevelsen av att inte ha något hem.* I konkret bemärkelse saknade informanterna rättighet till att skaffa bostad, vilket gjorde boendesituationen brutalt instabil. Informanterna beskrev att de inte hade något hem utan att de ständigt behövde oroa sig för morgondagens boende. I psykologisk bemärkelse fanns en upplevelse av att inte ha en plats som var stabil och trygg, att det inte fanns någonstans där de kunde känna sig hemma; både i form av en lägenhet och i form av att ha en plats i ett socialt sammanhang.

”Jag tänker så att om man har sin egen lägenhet, alltså egen, inte att jag bor i någon annans lägenhet, i andra hand och efter en vecka kommer någon och säger 'hej, du måste flytta härifrån', och sen hittar man en annan lägenhet och efter två-tre veckor igen måste man flytta därifrån. Åh...jag kunde inte säga att det är ett hem ens. Det är som tillflyktsplats, eller hur kan man säga på svenska? /.../ Bara det är min lägenhet. Att ingen kan säga till mig 'flytta den, eller flytta den, eller gör det, eller gör det'. Man kan somna när man vill, man kan duscha när man vill, man kan titta på tv när man vill, gå ut när man vill. Ingen aning vad ni menar med hem, men... Först behövs lägenhet...uppehållstillstånd i alla fall, men lägenhet, jobb... för att känna sig som hemma. Men utan de tre ingen chans.”

3.3.3 *Längtan efter ett hem.* Det framkom en stark längtan efter en plats där informanterna kunde vila, känna trygghet och känna sig hemma. Längtan efter ett hem var starkt förknippat med längtan efter att vara med sin familj. En längtan efter hemlandet framkom i intervjuerna, men var oftast ambivalent på grund av den rådande situationen där. Hemlängtan berodde till stor del på hur mycket som lämnats kvar, framför allt i form av den familj som informanterna hade tillhört.

”Jo, det finns många ställen i mitt hemland [där jag kan känna mig hemma och längta efter]. Och vi brukar också säga att hemlandet är som en moder, en mamma, man har alltid svårt att lämna mamman. Så känns det.”

Diskussion

I denna uppsats undersöktes hur flyktingars upplevelse av sig själva påverkades av att leva som gömd i Sverige. Utifrån fem semistrukturerade intervjuer med vuxna personer som levde som gömda flyktingar i Göteborg fann vi tre huvudsakliga teman som visade sig betydelsefulla för upplevelsen av den egna personen. Dessa tre teman var; att vara eller inte vara, att kunna vara den man är, samt platsens betydelse.

Våra resultat baserades på fem intervjuer, vilket kan betraktas som ett litet underlag. Det är därför svårt att generalisera resultaten till att gälla hela gruppen gömda flyktingar. Syftet med studien var dock inte att möjliggöra en generalisering, utan att få en första inblick i hur identiteten kan påverkas av att leva som gömd, då detta område verkar relativt outforskat. Vår uppfattning är att studien fyllde sitt syfte och fångade upp aspekter som kan leda till vidare forskning inom området. Vi anser dock att det utifrån denna studie är svårt att dra någon säker slutsats om det specifikt är situationen som gömd som påverkar informanternas upplevelse av sig själva, eller om det finns andra faktorer som är av betydelse, då gruppen gömda inte jämförs med någon annan grupp. Samtidigt förekommer i resultaten mycket som pekar på att det är just situationen som gömd som skapar det största utanförskapet och upplevs påverka identiteten i störst utsträckning.

De etiska aspekterna av att genomföra intervjuer med människor som lever mer eller mindre i en pågående krissituation diskuterades när studien planerades. De frågor som ställdes under intervjuerna väckte i många fall upp mycket smärtsamma tankar och känslor, vilket gör att man kan ifrågasätta lämpligheten i att intervjua människor i denna situation då det kan innebära ytterligare en påfrestning. Det varierade bland de intervjuade i hur pass akut kris de befann sig, vilket var svårt att avgöra innan intervjuerna inleddes, men de intervjuade erbjöds att ta en paus eller att avbryta intervjun om de så önskade. Så gott som samtliga uttryckte dock att de gärna ville berätta om sin situation, att det kändes bra att bli lyssnad på och att de hoppades att studien skulle kunna påverka gömda flyktingars situation.

Vi tror att det fanns ytterligare aspekter av upplevelsen av sig själv som gömd som inte framkom i intervjuerna, samt aspekter som inte tydliggjordes. Detta berodde troligtvis på vår ovana vid att utföra denna typ av intervjuer vilket innebar en risk att vissa svar inte genererades; svar som möjligtvis hade krävt fler och mer ingående följdfrågor. Denna typ av följdfrågor, som trots allt ställdes, var även de som väckte mest känslomässiga reaktioner och vi upplevde att det i vissa fall var olämpligt att pressa informanterna ytterligare. Vi upplevde att det var mycket positivt att vara två att intervjua, då den ena kunde fånga upp frågor och spår som den andra intervjuaren missade.

Vi hade inte tidigare utfört intervjuer med tolk och detta innebar ibland vissa svårigheter. Kommunikationen blev mindre direkt och vi upplevde att det till följd av detta ibland var svårt att ställa naturliga följdfrågor samt att fånga upp intressanta teman i berättelsen. Det är också troligt att nyanser i informanternas berättelser gick förlorade i översättningen, men vår upplevelse var att huvudbudskapet i intervjun ändå framkom. Det hade inte varit möjligt att genomföra denna studie utan tolk då flertalet av informanterna inte talade svenska.

Att vara eller inte vara. Den gömda flyktingen skulle passa in på vad Kristeva (1988/1997) kallar en främling; en individ som inte tillhör gruppen och som är utan

medborgarskap. Enligt Kristeva skulle detta leda till en känsla av att vara mindre människa än den övriga befolkningen. Detta var också något som tydligt framkom i informanternas berättelser. De beskrev att de kände att de inte existerar fullt ut i andras ögon; att de sågs på som djur eller som döda. Det faktum att de ofta saknade de faktiska rättigheter som andra människor har skapade känslan av att vara mindre värd som person, eller av att vara mindre av en människa. En fråga som denna uppsats resulterade i är om det skulle vara möjligt att tillåta gömda flyktingar att delta i någon form av utbildning, ha rätt till vård, ha rätt att arbeta och hyra bostad, och på så sätt skapa en känsla av att ha rätt att existera på samma villkor? En annan fråga som blev tydlig var hur länge en människa kan leva på detta sätt, utan att fullt ut räknas som en individ, utan att det får permanenta konsekvenser på personens identitet.

Det neutrala och många gånger ifrågasättande bemötandet från myndigheter i Sverige framförallt i samband med asylansökan, bidrog enligt informanterna i stor uträkning till känslan av att inte existera som en individ. Detta stämde väl överens med de tankar vi hade innan studien påbörjades. Att behöva bevisa sin identitet och ständigt bli misstrodd i förhållande till vem man var, gav en upplevelse av att inte på ett symboliskt plan bli erkänd som den person man var, med den bakgrund och historia som personen kom till Sverige med. Samtidigt blev individens upplevelse av sig själv starkt påverkad av att inte bli sedd och speglad i den situation de befann sig i, eller att överhuvudtaget bli bekräftad som en individ. Det är rimligt att försöka att förändra asylprocessen så att den enskilde individen inte känner sig ifrågasatt.

Att kunna vara den man är. Det fanns i informanternas berättelser ofta en känsla av att inte riktigt känna igen sig, så som de själva upplevde sig själv i den situation som de befann sig i. Framför allt var förändringar i upplevelsen av sig själv en följd av de symptom många informanter drabbades av till följd av att ha flytt till Sverige och av vistelsen här. Symptomen upplevdes många gånger som något främmande; något som inte tillhörde den egna identiteten. Detta kan knytas till den spatiala aspekt av identiteten som beskrivs av Grinberg och Grinbergs (1989); symptomen hos informanterna gav en känsla av att inte hänga samman som en hel person och av att inte känna igen sig. Symptom som till exempel aggressionsutbrott eller svårigheter att minnas, upplevdes som jagfrämmande och det var svårt att få ihop dessa delar till en helhetlig upplevelse av sig själv. Det förekom funderingar kring huruvida dessa förändringar var något som skulle bestå eller om de skulle upphöra när eller om situationen förändrades. Informanterna hade levt som gömda under mycket lång tid och man kan fråga sig hur länge en människa kan leva under sådana omständigheter utan att det får bestående psykiska konsekvenser.

På ett liknande sätt som Jean-Luc Nancy (2004) beskriver exilen som utträdet ifrån det egna, beskrev informanterna sina upplevelser. De beskrev hur förlust av roller och hem hade påverkat dem som personer. Ett återkommande och framträdande tema var att livet går på tomgång och detta kan förstås som en exil från livet och en väntan och längtan på att få komma tillbaka till sitt eget liv. Detta knyter dels an till spatiala aspekter av identiteten då stora delar av en själv inte kan komma till uttryck, dels tydligt till upplevelsen att vara utan en plats. Att vara utan en plats både i hemlandet och i det nya landet gav också den gömda flyktingen en dubbel exil.

De flesta informanter beskrev att de led av olika symptom av PTSD-karaktär. Dessa kan antas vara kopplade till dels den krissituation de befann sig i, i nuläget dels till deras historia som många gånger innehöll traumatiska upplevelser. Symptom som

koncentrationssvårigheter och inlärningssvårigheter var vanligt förekommande i informanternas berättelse och dessa svårigheter bidrog till ökade svårigheter att tillägna sig och ta plats i den nya kulturen, exempelvis genom svårigheter att finna motivation och koncentration för att tillägna sig ett nytt språk. Detta verkade skapa starka känslor av utanförskap. Individerna förlorade möjligheten att kommunicera med sin omgivning; dels att själv kunna uttrycka och visa vem han/hon var inför någon annan dels att få bekräftelse och spegling av sin person från omgivningen. Det verkade som att det fanns en medvetenhet om detta hos informanterna, vilket ledde till en önskan att lära sig språket för att få en möjlighet att delta. Samtidigt verkade det svårt att uppbära den motivation och koncentration som krävdes för att lära sig det nya språket.

Informanterna fick frågor om de upplevde sig vara densamma som innan de hade flytt till Sverige, det vill säga huruvida de kände att deras identitet var bestående över tid. Detta kan kopplas till Grinberg och Grinbergs (1989) temporala aspekt av identiteten. Informanterna gav en splittrad bild. Somliga informanter upplevde att de var densamma; att det fanns en bestående kärna som inte förändrades oavsett vad som skedde i deras omgivning. De talade exempelvis om vissa principer som aldrig förändrades, även om vissa tankar var annorlunda. Andra upplevde däremot att deras personlighet hade gått förlorad i samband med att de flydde från sitt hemland. Denna känsla var ofta kopplad till känsla av förlust, exempelvis en förlust av tidigare roller eller en tidigare plats i samhället. Om yrkesrollen eller den roll som de haft i familjen hade bevarats var detta av stor betydelse för upplevelsen av att vara densamma och gav också kontinuitet i upplevelsen av sig själv.

Möjligheten att ha någon form av sysselsättning var av betydelse för informanternas upplevelse av sig själva. Informanterna uttryckte en frustration över att inte ha möjlighet till en stabil och utvecklande sysselsättning. De som hade ett arbete arbetade ofta med yrken som inte upplevdes stimulerande och som inte bidrog med en yrkesroll som de kunde identifiera sig med. Detta kan ses i ljuset av Erikssons tankar kring roller och hur sökandet efter en ny roll och plats i samhället kan skapa en känsla av osäkerhet kring den egna personen, med bland annat svårigheter att fatta beslut och känna tillfredsställelse över de aktiviteter som utförs som följd. Möjligheterna att skapa sig en ny roll begränsades kraftigt av det faktum att de som gömde inte hade rätt att arbeta eller studera i Sverige. Det verkade vara oklart för den gömde vem den kunde vara i det nya landet. Det är i linje med att identiteten av exil blir den enda möjliga, så som det beskrivs av Grinberg och Grinberg (1989).

Under intervjun ställdes en fråga som berörde mötet med en ny kultur och om de intervjuade upplevde att de behövde anpassa sig för att passa in. Denna fråga visade sig inte vara relevant. De flesta upplevde att de inte fick delta i det nya samhället och således hade de inte fått tillfälle att uppleva kulturella konflikter. Utifrån en teoretisk förståelse, bland annat Akhtars (1995) och Lacans tankar om den symboliska ordningen, är det rimligt att tänka sig att kulturella skillnader skulle påverka informanternas upplevelse av sig själva. Eftersom att individer som lever som gömde i Sverige oftast kommer från länder som skiljer sig från det svenska samhället och dess kultur skulle dessa skillnader i kultur ytterligare förstärka upplevelsen av vem man är. Samtliga informanter hade exempelvis ett annat modersmål och enligt vår förståelse skulle det faktum att tala ett annat språk ha betydelse för hur de upplevde sig själv och vilka möjligheter och begränsningar de hade för att uttrycka vilka de var. Detta framkom dock inte som något genomgående i intervjumaterialet. Detta kan bero på att de flesta fortfarande i huvudsak talade sitt modersmål. Dessutom så fanns det i den

gömdas situation annat som upptog tankarna och som påverkade hur de mådde och därmed var den språkliga aspekten inte så aktuell. Detta skulle kunna förändras om situationen stabiliserades.

Enligt vår teoretiska förförståelse skulle flykten till ett annat land även kunna innebära nya möjligheter för vem individen kunde vara och vilka delar som fick lov att komma till uttryck. I vår resultat var denna aspekt inte framträdande. En av informanterna uttryckte dock starkt att denne kände en större frihet och möjlighet att uttrycka nya, och enligt sin egen uppfattning positiva, delar av sig själv i Sverige. Övriga informanter såg så gott som enbart begränsningar i vad som var möjligt att visa av sig själv.

Platsens betydelse. Det framkom tydligt hur upplevelsen av att inte ha en plats var närvarande hos informanterna. Detta knyter an till den aspekt av identiteten som Grinberg och Grinberg (1989) kallar för den sociala integrationen och som lyfter fram vikten att känna tillhörighet. Att ha olika sammanhang där de kunde känna tillhörighet var för informanterna viktigt för att få bekräftelse på vilka de var. Detta knyter också an till personlighetsutvecklingstankar kring vikten av att bli speglad, bekräftad och känna igen sig i andra, samt att i mer symbolisk mening bli erkänd av andra som en särskild person.

I intervjuerna framträdde ett starkt utanförskap; en upplevelse av att inte höra till någonstans och att sakna sammanhang. Att vara utan en plats begränsade möjligheten att vara någon; att vara en vanlig människa. De få sammanhang som fanns som till exempel familj, vänner och arbete var ytterst viktiga för att känna att de hade en plats och en tillhörighet, vilket också kunde förväntats utifrån den teoretiska förförståelsen. För de som hade en familj erbjöd denna en känsla av kontinuitet i vem man var, men många intervjuade hade också förlorat sin familj eller hade sin familj utspridd, vilket innebar begränsade möjligheter i att känna en sådan kontinuitet.

Att erbjuda gömda flyktingar ett sammanhang framstår som något oerhört viktigt och betydelsefullt för att kunna känna sig som en människa och skapa en känsla av att bli sedd. Organisationer som Rosengrenska stiftelsen framstår utifrån studiens resultat bedriva ett mycket betydelsefullt arbete i att skapa en plats för gömda och underlätta tillvaron i omänsklig situation. Utifrån resultaten kan vi dra slutsatsen att det genom relativt enkla insatser, så som studiecirklar, fikaträffar eller idrottsutövande kan skapas betydelsefulla skillnader i hur gömda upplever sig själva. Denna typ av aktiviteter skulle vara betydelsefulla genom att ge en möjlighet till att känna tillhörighet, samt ge personen en sysselsättning, vilket informanterna lyfter fram som betydelsefullt för att känna mening.

Den exillitteratur som redovisas i uppsatsens inledning handlar i stor utsträckning om migranter som har uppehållstillstånd eller medborgarskap, medan de intervjuade i denna studie befann sig utanför en sådan juridisk plats. Detta medförde att många frågor rörande exil, som beskrivs i befintlig litteratur, inte framkom i intervjuerna.

Saknaden efter hemlandet var inte ett tydligt tema i intervjuerna. Vi hade inledningsvis tankar om att detta skulle vara ett framträdande tema. Enbart en av informanterna uttryckte en saknad efter hemlandet och de olika platser denne brukade vistas på där. Anledningen till att den typen av hemlängtan inte förekom i den utsträckning vi hade tänkt oss, kan förklaras med att de flesta informanterna hade upplevt traumatiserande händelser i hemlandet och saknade en upplevelse av hemlandet

så som en trygg plats; en plats som väcker saknad. Det verkade även ha stor betydelse för synen på hemlandet huruvida mycket hade lämnats kvar där eller inte. Däremot fanns en närvaro i informanternas berättelse som Jean Amr ry (2005) beskriver hembygdens psykologiska innebörd, som en upplevelse av säkerhet. En sådan saknad var till stor del knuten till familj och vänner, men också till att kunna ha en egen bostad. Det g r eventuellt även att se denna avsaknad av hemlängtan som ett uttryck för en klyvning och nedvärdering av hemlandet, så som det beskrevs av Akhtar (1995) och Grinberg och Grinberg (1989).

Slutligen kan sägas att resultaten i studien visar att situationen att leva som gömd flykting på många olika plan begränsar en människas möjlighet att uttrycka vem hon  r, samt att situationen som gömd också skapar en stark upplevelse av att inte bli behandlad som en människa. Då denna studie inte ämnar ge en heltäckande och genomgripande förståelse av hur identiteten påverkas av situationen att leva som gömd, utan som tidigare nämnts snarast ger en första inblick inom området, vill vi betona behovet av fortsatt forskning inom området. Då flertalet av informanterna uttryckte oro kring huruvida deras personlighet och sätt att vara skulle förändras permanent av livet som gömd, även om de skulle erhålla uppehållstillstånd, anser vi att det kan vara intressant att undersöka detta. Ett förslag till en sådan studie är att undersöka identiteten hos personer som levt som gömda under en tid och sedan fått uppehållstillstånd. Ett annat förslag på vidare forskning är att göra en jämförande studie mellan individer som lever som gömda och individer som  r under en asylprocess, för att särskilja vilken påverkan de respektive situationerna har på identiteten och upplevelsen av den egna personen.

Referenser

- Akhtar, S. (1995). A third individuation: immigration, identity and the psychoanalytic process [elektronisk version]. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 43, 1051-1048.
- Améry, J. (2005). Hur mycket hembygd behöver en människa? *Psykoanalytisk Tid/Skrift*. 11-12, 33-42.
- Azar, M. (2005). Ur exilen / åter till naturen. *Psykoanalytisk Tid/Skrift*. 11-12, 97-106.
- Benslama, F. (2004). Upplevelsen av att vara utan en plats. *Psykoanalytisk Tid/Skrift*, 10, 53-56.
- Bustos, E. (1995). Trauma och flyktingskap ur ett existentiellt och psykodynamiskt perspektiv. I A. Hjern (red.), *Diagnostik och behandling av traumatiserade flyktingar* (ss. 54-79). Lund: Studentlitteratur.
- Evans, D. (1996). *An introductory dictionary of Lacanian psychoanalysis*. East Sussex; Routledge.
- FARR, (2007). *Goda råd till dig som söker asyl i Sverige*. http://www.farr.se/download/FARR_goda_rad_2007.pdf. Hämtad 2010-02-10.
- Freud, S. (1937). Den ändliga och den oändliga analysen. *Psykoanalysens teknik* (ss.319-353). Stockholm: Natur och kultur.
- Freud, S. (1926). Frågan om lekmananalytisk. Samtal med en opartisk person. *Psykoanalysens teknik* (ss.241-306). Stockholm: Natur och kultur.
- Giorgi, A. & Giorgi, B. (2008). Phenomenology. I J. A Smith (red.), *Qualitative psychology. A practical guide to research methods* (ss.26-52). London: SAGE Publications
- Grinberg, L. & Grinberg R. (1989). *Psychoanalytic perspectives on migration and exile*. Yale University Press. USA.
- Haugsgjerd, S. (1989). Jacques Lacan och psykoanalysen. I I. Matthis (red.), *Fyra röster om Jacques Lacan* (ss.81-246). Stockholm: Natur och kultur.
- Jacobsen, D. I. (2007). *Förståelse, beskrivning och förklaring – Introduktion till samhällsvetenskaplig metod för hälsovård och socialt arbete*. Danmark: Studentlitteratur
- Johansson, P. M. (2000). Jacques Lacan. *Insikten* 2/00
- Karlsson, G. (2004). *Psykoanalysen i ny belysning*. Stockholm; Brutus Östlings Bokförlag Symposium.
- King, N. (1998). Template analysis. Symon, G. & Cassel, C (red.). *Qualitative Methods and Analysis in Organizational Research – a Practical Guide* (s. 118-134). London: SAGE Publications.
- Kristeva, J. (1988/1997). *Främlingar för oss själva*. Stockholm: Bokförlaget Natur och kultur.
- Kroger, J. (2000). *Identity development: adolescence through adulthood*. US, Kalifornien: Sage publications, Inc.
- Lacan, J. (1953). Några reflektioner över jaget. *Divan* 3/95
- Lundin, K. (1995). Flyktingskap, tortyr och psykisk sjukdom. I A. Hjern (red.), *Diagnostik och behandling av traumatiserade flyktingar* (ss. 44-53). Lund: Studentlitteratur.
- Läkare Utan Gränser (MSF) (2005). *Gömda i Sverige. Utestängda från hälso- och sjukvård. Resultat från en studie av Läkare Utan Gränser*.
<http://www.lakareutangranser.se/Global/documents/Rapporter/StudieGomdaSverige.pdf>, hämtad 2010-02-05
- Mangs, K. & Martell, B. (1982). *0-20 år i psykoanalytiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.

- Melander, G. & Pålsson L. *Nationalencyklopedin*. <http://www.ne.se/lang/flykting>. Hämtad 2010-02-01.
- Miller, K. E., Muzurovic, J., Wortington, G. J., Tipping, S. & Goldman A. (2002). Bosnian refugees and the stressors of exile: a narrative study. *American Journal of Orthopsychiatry*, 72 (3), 341-354.
- Mirsky, J. (1991). Language in migration: separation individuation conflicts in relation to the mother tongue and the new language. *Psychotherapy*, 28 (4), 618-624.
- Nancy, J-L. (2004). Existensen i exil. *Psykoanalytisk Tid/Skrift*, 10, 57-60.
- Nationalencyklopedin, (2010). <http://www.ne.se/lang/flykting>, hämtad 2010-05-18.
- Reeder, J. (1988). *Tala/lyssna. En essä om den specifika skillnaden i Jacques Lacans psykoanalys*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag symposion.
- Reeder, J. (1994). *Begär och etik*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag.
- Rosengrenska stiftelsen, <http://www3.rosengrenska.org/FaktaomRosengrenska.htm>, hämtad 2010-02-12
- Smith, J. A. & Osborn, M. (2008). Interpretative phenomenological analysis. I J. A Smith (red.), *Qualitative psychology. A practical guide to research methods* (ss. 53-80). London: Sage.
- Socialstyrelsen, (2006). *Social Rapport 2006*.
<http://www.socialstyrelsen.se/jamlikhetochjamstallldhet/jamlikhalsa/Documents/20061111.pdf>, hämtad 2010-02-11
- Vanheule, S. & Verhaeghe, P. (2009). Identity through a psychoanalytic looking glass. *Theory Psychology*, 19, 391-411.
- Walsch, S. D. & Shulman, S. (2007). Splits in the self following migration – an adaptive defence or a pathological reaction? *Psychoanalytic Psychology*, 24 (2), 355-372.
- Wilson, J. P. (2004). *Broken spirits*. UK: Taylor and Francis Ltd.
- Zizek, S. (2008) *The sublime object of ideology* [elektronisk version]. London: Verso.

Bilaga 1

Tematisk intervjuguide för uppsatsen ”Kallar ni det här för en människa?”

–En intervjustudie om gömda flyktingars upplevelse av sig själva.

Inledande bakgrundsfrågor:

Ålder?

Var är du uppvuxen?

Familj, var bor de om det finns en familj?

Hur länge har du varit i Sverige?

Hur bor du i Sverige?

Sysselsättning?

Omständigheter kring flykten....?

Tankar om Sverige innan flykt?

Finns planer på att flytta tillbaka till hemlandet?

Intervjufrågor:

Socialt

1. Roll

Huvudfråga:

Tycker du att dina olika roller har förändrats sedan du kom till Sverige i jämförelse med hur det var i ditt hemland? Då tänker vi till exempel på din roll i en familj eller yrkesmässigt, men det kan vara i andra sammanhang också. Och hur tror du att det kan ha påverkat dig som person?

2. Tillhörighet

Huvudfråga:

Finns det sammanhang där du känner dig delaktig, att du hör till och får vara med?

Och vad betyder de för dig att ha sådana sammanhang? Har det förändrats jämfört med i ditt hemland?

Samhälleligt

1. Medborgarskap/utanförskap

Huvudfråga:

Har du ett pass eller andra identitetsbevis? Och vad betyder det för dig, för den du är, att ha eller inte ha det?

2. Platsen/Hemmet

Huvudfråga:

Finns det någon plats där du känner dig hemma? Och vad betyder det för dig som person att kunna känna sig hemma?

Personlighet

1. Förändring

Huvudfråga:

Känner du dig som samma person nu som innan du flydde eller flyttade hit, det vill säga, tycker du att du är dig lik till sättet och hur du upplever dig själv? Om inte, på vilket sätt har du förändrats?

2. Delar som ej kommer till uttryck

Huvudfråga:

Finns det delar av din personlighet som du måste hålla tillbaka och som du inte tycker får komma fram sedan du flydde/flyttade till Sverige? Kan du beskriva hur det känns och hur det påverkar dig?

Språket och det symboliska

Huvudfråga:

Hur påverkar det dig att tala ett annat språk än ditt modersmål? Känner du dig annorlunda på något sätt?

Är det något du vill tillägga, som du har kommit på under intervjun eller som du tycker är viktigt?